

ERKEN CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE MAZGİRT’TE TİCARET, TİCARİ AKTÖRLER VE MEKÂN ÜRETİMİ

M. ALİ SAĞLAM*

GİRİŞ: MAZGİRT MEKÂN ÜRETİMİ, TEORİK BİR ARKA PLAN DENEMESİ

Mekân üretimi, dar anlamda barınmanın fiziksel inşasından başlayarak kent, hatta yurt (vatan) inşasına kadar uzanan bütün fiziksel müdahaleleri içerir. Kavramın kendisini Lefebvre’in ifade ettiği şekliyle, yani üretim güçleri, süreçleri ve ilişkilerinin mekâna yansması olarak alındığında, mekân üretiminin oldukça geniş bir çerçevede değerlendirme zorunluluğu doğar.¹ Bu bağlamda mekân üretim süreçlerinin dönemlendirmesi de mekânın yeniden üretiminde önemli hale gelir. Nitekim Lefebvre de mekânı: “*mutlak mekân, kutsal mekân, soyut mekân, çelişkili mekân ve diferansiyel mekân*” olarak dönemselleştirir.² O halde kentlerin tarihsel mekân üretimi iyi bir izleneye sahiptir. Kentin arkaik geçmişi, modern dönem mekân üretimleri ve nihayetinde postmoderne ait yeni izler bütün bu dönem göndermelerini içerir. Nitekim fiziki mekânlardaki izler mekânların üretimi üzerinde etkili olan üretim süreçleri, ilişkileri ve güçlerinin eklemlenme hallerini içerir. Bu

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, OCID: 0000-0001-6617-7958.

¹ Henry Lefebvre (2014), *Mekânın Üretimi*, (çev. I. Ergüden), Sel Yay., İstanbul, s. 75.

² Bkz. Henry Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, A.g.e.

bağlamda ortaya çıkan kopuşlar/süreklilikler, bir taraftan verili iktidar ilişkilerini diğer taraftan o mekân üzerindeki her türden sınıf, etnisite ve kültürel kimliklerin birbiriyle ve kendileriyle çok yönlü belirlenimleri etrafında şekillenir. Bu ilişkinin kendisi “lineer” bir hattan yorumlanacağı gibi aynı zamanda özgünlükleri içinde barındıran çoklu halleriyle de yorumlanabilir. Bu bağlamda Türkiye modern dönem kent inşası, ulus devlet, emek ve sermaye kentleri³ genel dönemlendirmesi bir varsayım olarak kabul edildiğinde, Tunceli özelinde ise Mazgirt ilçesi özgünlüğü ile bu kategorilendirmenin yer yer içinde yer bulurken pek çok yönüyle de dışına taşar.

Mazgirt adının kökeni bile modern dönemin kent mekânının sınırlarına karşı çıkmaya davet eder. Nitekim büyük hisar/şehir olan Mazgirt'in erken arkaik hali, bugünkü Mazgirt şehir merkezinin uzağında yüksekçe bir tepenin üzerine inşa edilmiş ve ulaşılması izne bağlı uzak bir mekândır. Lefebvre'nin kategorilendirmesi içinde mutlak mekândan kutsal mekâna geçişin tortularını içinde barındırması ve sınırlarının yer yer belirsizleşmesi⁴ kalenin bir taraftan, tıpkı Mısır'daki gibi kutsal tapınakların geçmiş dönem ilişkilerinin fiziksel sembolü gibi Mazgirt'in tepesi/en yüksek insan mimarisi iken diğer taraftan oldukça dikey hatlarıyla patrimoniyal bir temsil alanıdır. Olasıdır ki kent seçkinlerinin yaşamış olduğu bu mekânın kendisi kentle olan ilişkisi ve konumlanışı ile birlikte yorumlandığında kent/kale ile sivil alan arasındaki sınırlarını da belirler. Seçkinlere ait bu mekânın ritüelleri, örgütlenmesi ve toplumsal işlevi bakımından sivil alanlarından farklılaşır. Bugün bile kaleye gidişin uzun bir merdiven yoluyla sağlanması kentteki “yüksekliğin” “aşağıdakilere” karşı “gölkemini” ve dışarıya/içeriye karşı güvenliğini temsil eder. Erken metinlerde kalenin önündeki düzlük üzerinde kurulan kent, Mazgirt'in geç arkaik dönemindeki kilise/kiliseler ve onun biraz güneybatısında yer alan, en belirgin halini Osmanlı-Cumhuriyet evrelerinde almışa benzeyen Elti Hatun Camii⁵ ve çevresindeki mekân üretimleri hâlâ

³ Bkz. H. Tarık Şengül (2009), *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, İmge Kitabevi Yay., Ankara.

⁴ Lefebvre *A.g.e.*, s. 77.

⁵ Caminin tableti üzerinde yazılı olan 1252 tarihi ile Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yaşadığı tarihler arasındaki uyumsuzluğa rağmen inşa edilen bu dilin merkezine konulan tabletin okumasında yaşanan tahrifatında katkısı ile iyice belirsizleşmektedir. Nitekim Ünal tarafın-

kentin bu geç arkaik dönemi temsil ederler. Bu bağlamda kutsal mekânın önemli temsil alanları olan Çobanbaba Türbesi, cami ve yıkıntıya dönmüş kilise/kiliseleriyle geçmişten günümüze mekân üretiminde dinlerin karşılaşması/birbirine eklenmesi ve yeniden üretilmelerinin bu alandan ilçeye doğru yayılarak İslam, Hıristiyanlık ve Kızılbaşlığın (Ré Haq)⁶ yeniden üretilmiş mekânları olarak var olmaya devam etmektedirler. Türbe, cami ve kiliselerin etrafındaki mekânlar Lefebvre’de ifade ettiği, kutsallıklarında merkez/yerel iktidarlarının izlerini taşınmanın yanı sıra mekân temsillerine dönüşmüştür.⁷ Bu dönüşüm değişkendir. Dönemleri farklı olmakla birlikte kilise ve cami merkezi temsil ederken türbenin yeniden inşasını geçmişinden bağımsız olarak alırsak, bugünün yerelini, yani “ötekisini” temsil eder.

Kutsal mekânlar; kentle çeperi arasındaki mekân farklılaşmasını da ortaya çıkarır.⁸ Nitekim cami etrafındaki mekânlarda bu ilişki belirgin olmasa bile kilise ve eklentilerinin olduğu mekânların etrafındaki yerleşmenin daha

---

dan ele alınan 16. yüzyıl Çemişgezek sancağı içinde bölgedeki İslam dinine ait mekânların ve onların vergi alanlarına ait bilgileri içeren bölümde Elti Hatun Camisine ait bir bilgiye rastlanmamış (Mehmet Ali Ünal (1999), *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara, s. 159-167) olması bu belirsizliği daha da pekiştirmektedir. Klasik dönemin aksine geç dönem Osmanlısına ait salnamelerde bir caminin sayımda gözüktüyor olması daha geç döneme ait bir eser olduğuna dair şüpheleri iyice arttırmaktadır (Süleyman Yapıcı (2013), *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, Tunceli Üniversitesi, Tunceli, s. 142-143). Diğer taraftan cumhuriyet dönemindeki seyri hakkında hafızasını aktaran görüşmeci; çocukluk döneminde caminin Kızılbaş Kürtler (Kurmanç/Kırmanç) tarafından kullanıldığı, bugün ki yapısından oldukça farklı olduğunu, hatta İkinci Dünya Savaşı esnasında Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından mahsulleri depolamak için faydalandığını (faydalanma o dönemde yaygındır. Çünkü mekân yetersizliğinden kaynaklanmaktadır (M. Ali Sağlam (2013) “İkinci Dünya Savaşı Boyunca Toprak Mahsulleri Ofisi Üzerinden Cumhuriyet’in Hububat İaşesi Politikaları (1938-1945)” Yayınlanmamış Doktora Tezi Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, s. 173) hatırlamaktadır. Yine geç dönemdeki restorasyon müdahalelerinin camiye oldukça farklılaştırdığını vurgulamaktadır (Görüşmeci 2, görüşme tarihi 16/09/2020). Kutsal mekânın inşasına dönük bu müdahalelerin cami tableti ile birleşince ister istemez bu paradoksal durumların vurgulamasına ihtiyaç doğmuştur.

⁶ Dersim inancı, gündelik hayat pratikleri, kutsal mekân üretimi ve demografik dağılımı başta olmak üzere Mazgirt ile ilgili pek çok alan ile ilgili bkz. Dilşa Deniz (2012), *Yol/Ré: Dersim İnanç Sembolizmi: Antropolojik Bir Yaklaşım*, İletişim Yayınları, İstanbul.

⁷ Lefebvre, *A.g.e.*, s. 248.

⁸ Lefebvre, *A.g.e.*, s. 248.

geç dönemlere denk gelmesi arkaik dönemin kutsal mekân ile yerleşme arasındaki mesafenin ürünü olarak görülmektedir. Çeperde daha çok tek katlı ve iklim özelliklerinden ötürü toprak ve taştan yapılan mekânlar, hem yerleşme hem de ticaret mekânlarını temsil ederler. Geç dönem Osmanlı'ya ait bu mekânlar, zamanla yıpransalar dahi aynı şekil ve materyallerle yeniden üretilmişlerdir. Bugün bile bu mekânlara yer yer eklemeler yapılsa bile kentin belirli alanlarında durmaktadırlar.

Modern dönemin ilk izlerini bir garnizon kent⁹ olma çabasıyla temsil eden Mazgirt, soyut mekân deneyimleri bugüne uzanan önemli bir aşamadır. Bu bağlamda geç Osmanlı Dönemi'nde merkezleşmenin kurumlarıyla Mazgirt mekân üretimi arasındaki zamandaşlıklar önemli bir aşamadır. Şiddet temelinde kurulan soyut mekân, devletin mekân üzerindeki hâkimiyetini temsil eder. Direnen her şeyi değiştiren bu müdahale kenti homojenleştirmeye çabalar.¹⁰ Salnamelerde görülen 1 hükümet konağı, 1 kışla, 1 hastane, 1 telgrafhane, 1 rüştiye, 1 iptidai mektebi¹¹ Osmanlı modernleşmesinin geçmiş zamana ait mekânları kullanma ve/veya yeniden mekân üretiminin iç içe geçtiği mekân temsilleriyle soyut mekân pratiklerinin ilk izleridir. Bu müdahale Cumhuriyet Dönemi'nde kurucu aktörün heykeli, yeni rejiminin ismi (Cumhuriyet Meydanı) ile mekân üretimini pekiştirir. Soyut mekâna dair bu üretim pratikleri, aynı zamanda tüketim faaliyetlerini de içerir. Bu bağlamda kaza merkezindeki ticaret ve zanaatkarlık mekânlarının 19. yüzyılın son çeyreğindeki ani sıçramaları merkezi iktidarın mekân üretimindeki payını ortaya çıkarır. Nitekim önce 20 dükkân olarak kaydedilen kazadaki işyeri sayısı birkaç yıl içinde 57'ye çıkıp sonra tekrardan düşmüştür. Nihayetinde 1907/1908 kayıtlarında bu sayının düşmesi askeri örgütlenmenin yer yer mekân değiştirmesiyle ilgili olduğunun izlenimi vermektedir.¹²

Merkez-yerel ittifakının dışavurumu olarak Türk Sünni etnisite (özellikle ağalar) uzun yıllar Mazgirt'in iktisadi ve siyasi alanı üzerinde etkili olmuş-

---

⁹ Garnizon kent ve Dersim mekânı arasındaki ilişkiye dair bkz. Şükrü Aslan "Dersim Kışlasından Tunceli Müzesine: Bir Mekânın Toplumsal Öyküsü", (*Birgün*, 13 Ocak 2021).

¹⁰ Lefebvre, *A.g.e.*, s. 292-294.

¹¹ Yapıcı, *A.g.e.*, s. 142-143.

¹² Yapıcı, *A.g.e.*, s. 142-143.

lardır. Geç Osmanlı'ya ait bu ittifak kimi kesintilerine rağmen 1960'lara kadar devam etmiştir. Bu durum, kent mekân üretiminin ulus devletin önceliklerine dönük örgütlenmesini de içerir.¹³ 1960'lara kadar yerel bürokrasiden ticaret hayatına kadar kentteki iktidar ilişkilerini temsil eden ve kökleri Osmanlı dönemindeki voyvodalara dayanan Türk Sünni ağalar,¹⁴ merkezin yereldeki temsillerinin yeniden üretiminin önemli bir yansımasıdır.

Soyut mekânın, direniş mekânları potansiyeli taşıması ve alternatif müdahalelerle mekân üretim ilişkilerine eklenmesi Mazgirt'te 1970'lerde belirginleşmiştir. Bu müdahale dinamiği, bazen sınıf mücadeleleri ve örgütlenmeleriyle bazen de ondan bağımsız olmayan etnik-dini kimlik dışlanması karşı mücadelesi, hatta bazen sivil alanın inşasına dönük “sermaye müdahaleleri” ile çelişkili mekânın ilk üretim pratikleri olarak soyut mekândan çelişkili mekâna geçiş evresi olarak karşılık bulmuştur. Mekândaki değişim, devleti temsil eden yapılarda karşılık bulurken, yerel sermayenin mekânları üzerinden eski mekânların yeniden üretilmesi şeklinde konumlandırmasıyla “direniş”. Bu karşılaşma hali/konumlanma Cumhuriyet Meydanı'na ulaşan yollar (cadde) üzerindeki mekân üretiminin temsilleri olarak 1970'lerden günümüze yeniden üretilerek var olmuştur. Özellikle de 1980'lerdeki başta Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde çalışan işçilerin “sermaye” aktarması üzerinden mekânın yeniden üretimine müdahale etmiş olması, ticaret üretimine alan açmıştır. Büyük oranda bu dönemin mekânlarına 1990'lardaki kısmi katkılarla (1994'te yapımı biten Belediye İşhanı en dikkat çekenidir) günümüze gelmiştir. Fiziksel dokunuşların ötesinde mekânın sivilleştirilmesi adına özellikle Tekin Türkel dönemindeki müdahaleler kentin yeniden üretiminde önemli bir zaman dilimidir. Park isimlerinin değiştirilmesiyle (Muzaffer Oruçoğlu, Hüseyin Cevahir Parkı) sınırlı olamayan bu mekân müdahaleleri köylüler için pazar oluşturma denemeleri, kadınlar için alternatif mekân üretimi, kooperatif üzerinden nohut ekiminin ulusal pazara eklenmesi pratikleri alternatif ekonomik, sosyal ve siyasal müdahalenin

¹³ Türkiye'nin siyasal tarihinde önemli bir yer tutan ağalık-derebeylik-bezirgânlık eleştirisi her şeye rağmen iktidarın öteleyemediği bir hakikat olarak her dönem yeniden üretilmiştir. Bkz. Ahmad Feroz (2014), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Yavuz Alogan (çev.), Kaynak Yayınları, İstanbul, 57-58, 95.

¹⁴ Cahit Koç (2013), *Kulu Alp (Kulu Ağa) ve Çarsacak Ailesi*, Grafikana, Ankara, s. 21-23.

sosyalistçe bir tezahürüdür.¹⁵ Alternatif politik perspektif sonrası ise merkezi iktidarın yerelde temsilinin belirleyici olduğu bir mekân üretim evresinin yaşanmasına alan açılmıştır. Bu bağlamda yeni Hükümet Konağı ve eklenmeleri, yeni Ziraat Bankası geometrik estetiğiyle postmodern dönemin mekân üretimleri olarak yükselemeye devam etmektedirler.

Kentin/ilçenin neresi olduğu Tunceli ve tanıyanlarınca kuşkusuz iyi bilinmektedir. Fakat bu metin üzerinden tanışanlara mekânın “tasvirini” yapmak okuyucuya dönük bir zorunluluktur. Mazgirt köprüsünden kente kıvrılan yola girdiğinizde, kentin kalesi sizi selamlar ve fakat kentin içine girdikçe Hükümet Konağının ticaret mekânlarının karşısındaki konumlanışı, konumlanışın ulus devlete içkin sembolleri ile modern Mazgirt'in temsil mekânında bürokratik yapıyı temsil eder. Konaktan kent merkezine doğru kısa yolu yürüdüğünüzde hükümetin yurttaşa “gittiği” yolun sonunda gündelik hayatın kamusal mekânı olan Cumhuriyet Meydanı'na ulaşırsınız. Cumhuriyet Meydanı'na, Hükümet Konağından gidilen yürüme yolunun dışında dört giriş daha vardır. Bu yolların her biri esasında kentin geçmişinden bugüne meydana akan hafızayı ulaştırır. Yolların en eskisi, eski adı Kasaba/İslam yeni adı Elti Hatun Mahallesi olan mahalleye uzanan iki yolun birleşmesinden oluşur. Cumhuriyet Meydanı'na ulaşmadan hemen önce ayrılıp/birleşen bu yolların bir kolu Elti Hatun Camii'sine doğru gider, diğeri bugün Çobanbaba Sokağı olarak da bilinen Elti Hatun Mahallesi'nin kuzey kısımlarına doğru çıkan yoldur. Yol az sonra ikiye ayrılmaktadır. Biri Çobanbaba Cemevi'ne giderken diğeri mahallenin daha üst kısmına ulaşmanıza dilmaçlık yapar. Mahallenin bu kısmına gittiğinizde ise arkaik ama bir döküntü alanına dönüşmüş kiliselerle karşılaşsınız. Kiliselerden başınızı kaldırıp sizi ilk anda selamlayan tepeye döndüğünüzde en arkaik yapıya, yani kalenin ihtişamına takılır gözleriniz. İkinci yol Elâzığ yolu ve caddesidir. İlçenin batısından Cumhuriyet Meydanı'na ulaşan bu yol; esasında kentin dış dünyaya olan bağlantısına sembolik bir hediyedir. Sonradan yeniden üretilen ve Elâzığ üzerinden bölgesel/ulusal ölçüğe eklenmesine vesile olan bu yol; ilçenin erken cumhuriyetteki şosesidir (toprak yol). Nihayetinde Elâzığ Yolu/Caddesi Cumhuriyet Meydanı'na ek-

---

¹⁵ Görüşmeci 1, görüşme Tarihi: 18.09.2020.

lemlenen ticari ve yerleşim mekânlarının arasından sıyrılıp gelir ve Cumhuriyet Meydanı'na bağlanır. Cumhuriyet Meydanı'ndan bugünkü belediyeye doğru inen yol –ki bugün en işleğidir– dış dünyaya en hızlı ulaşmanın aracıdır. Yola verilen isim belediye yolu/caddesi yerelin seçilmişlerine götürür sizi. Fakat bunun da bir sınırı vardır ve yeni mahalleden sonraki kısmı için Darıkkent yolu ismi ile anılır/bilinir.

Kentin merkezi, yani Cumhuriyet Meydanı ve çoğunluğu çok partili yaşama tekrardan dönüşü temsil eden mekânları, ticari hayattan öteye ilçenin kamusal alanıdır. Özellikle 1970-80'li yıllarda “sermayenin” çeşitlenip artmasıyla betonarme yapıların üretimi ile temsil edilen ticaret sermayesi, devletin mekân üretimlerinin karşısında sivil alanı temsilcisidir. Fakat bu devletin mekân üretim stratejilerinden bağımsız değildir. Aksine onunla süreklilik içeren geçişlere sahiptir. Bu bağlamda yerel temsil alanı olarak belediye Hükümet Konağının karşısındaki/yanındaki ticaret yerleri ile kent-konak arasındaki alanın iki tarafına işyerlerini (ki bunlardan bir tanesi eski belediye binasıdır) inşa ederek adeta yerel ile merkezin birbirine eklemelenmesini “başarmıştır”. İlçe konağının önünde belediye tarafından yapılan park alanı, hükümetin denetimi altındaki sivil alandır. Sivil alanın karşısında ya da iki yanında konumlanan ve bugün kimisi, ya yerini değiştirmiş, ya yeniden inşa edilmiş, ya da ortadan kalkmış Hükümet Konağı, Memur Lokali, Ziraat Bankası ve belediye mekânları kapitalist modernleşmenin Cumhuriyet Meydanındaki temsil mekânlarıdır. Bu yönleriyle ulus devlete ait kurumlarıyla Mazgirt Meydanı'nı tamamlamaktadırlar. Buradan tarif edince İlkçağa ait Mazgirt Kalesi, Hıristiyan geçmişin yıkılmış kiliseleri, “Ortaçağa” ait Elti Hatun Cami ve yeni döneme ait Cumhuriyet Meydanı, arkaik zamanda günümüze Mazgirt mekân üretiminin iktidar temsilleri olarak bir göz haznesinde birbirine eklemelenirler. Bugün, turistik mekân olarak, ziyarete gözetim altında açık olan Mazgirt Kalesi kentin ön önemli simgesidir. Yeniden inşa edilerek (1997) kentin kalbi durumundaki mahallesine adını veren ve adeta yeni iktidarın tarihi arka planını temsil mekânının ötesine taşıyan Elti Hatun Camii, bir başka önemli turistik mekândır. Fakat cami sadece tarihi-dini bir mekân değildir. Esas anlamı; Klasik Dönem Osmanlı'sından bugüne merkezi iktidarın yerelin mekânlarını yeniden inşa etme çabasını temsil etmesinde saklıdır. Yer isimlerinin, İslam Mahallesi ve Elti

Hatun Camii Mahallesi şeklinde dönüşmesi merkezi iktidarın görmek istediği Mazgirt'in mekân üretimini sürekliliğini içerir. Diğer taraftan kentin Yeni Mahalle bölgesinde yer alan yeni Hükümet Konağı ve eklentileri ve yeniden yapılan Ziraat Bankası gibi kurumlar ise postmodern yapı temsilleriyle cumhuriyetin yeniden inşasının “sermayenin kentlerine” göz kırışıdır –ki bu Türkiye modernleşmesinin iki halinin iç içe geçen halleridir.

Karapuşar (Karapınar) Caddesi, eski ticaret mekânı olarak adeta geçmiş zamanların insanı gibi hafıza ve gündelik üretimlerden kopmaktadır. Ermeni zanaatkarların temsil alanı olan bu yerlerde, artık çekiç seslerinin yerini¹⁶ zaman zaman geçen araçların gürültülü sesleri almıştır. Kentin bugün en büyük demografik grubu olan Kızılbaş Kürtlerin, cemevi mekânı ise kentin dışında ama kentin içine doğru yürüyen Kızılbaş Kürt toplumu gibi kendini var etme çabasını temsil eder. Her seferinde görmezden gelinen bu çoğunluğun kendi mekânında bile kendini “anlatma”/anlatamama hallerinin bir şekilde engellenmesini temsil eder. Ama aynı zamanda bu toplumsallığın duygu, düşünüş ve pratikleriyle kentte var olma çabasının gür halleri de kentin her tarafında üretilmesidir. Nitekim görüşmeleri yaptığımız dönemde CHP ilçe başkanı ve cemevi başkanı olan İsmail Bey'in cem-evini ve Mazgirt'teki görünümünü konusunda yerel ve merkezi iktidar temsilleriyle yaşadığı diyaloglar,¹⁷ “Cemevinin kendi geçmişi ve Dersim Kızılbaş Kürt (Kırmanç/Kurmanç) toplumundaki yeniden inşasının” ötesinde günümüz Mazgirt yerlisinin kendini kamusal alanda göstermesidir. Nitekim cemevi üzerinden yaşanan bu haller söz konusu toplum kesiminin kamusal alanda var olma çabasının küçük bir dışavurumudur.

Bu çalışmanın amacı ticaret ve aktörleri üzerinden Mazgirt mekân üretiminin küçük bir izlencesini çıkarmaktır. Mekân üretiminin geniş anlamdaki “tasvirini” amaçlayan bu gaye, bir taraftan kentin mekân(lar)ın(ın) değişen dönüşen hallerini ikinci el kaynaklardan betimlemeye/istatistikleştirmeye çalışırken diğer taraftan ise görüşmeler yoluyla kuşaklar arası aktarımın bugünkü belirsizliklerini bütünleştirip anlamlı bir hale dönüştürmeyi hedefler. Bunu yaparken demografyası, iktidar ilişkileri, bölgesel ölçek/ya-

¹⁶ Görüşmeci 3, görüşme tarihi 16.09.2020.

¹⁷ Görüşmeci 3, görüşme tarihi 16.09.2020.

kın mekânlarla olan çok yönlü ilişkilerinin genel bir portesini erken cumhuriyetten günümüzde süreklileştirmeye çabalar. Bu bağlamda öncelikli olarak idari sınırları ve alt idari birimlerinin oluşumu ve gelişimi hakkında küçük bir giriş yapmak, ticari mekânın ilçe merkezindeki sınırları ile ona eklemelenen çeper alanlarını kısaca çizmek hedeflenmiştir. Yine ticari mekânların potansiyel tüketicilerinin kimler olabileceğini ifade etmek anlamında, demografik değişiminin küçük bir resmini çekmek elzem olmuştur.

Mazgirt'in genel bir resmini çizme zorunluluğu/isteği bu kitabın çıkarılış amacına sığınmayı ve oradan yazmayı salık verir. Şöyle ki, hem kitaplardaki Mazgirt'e ait dağınık haller hem de her gün kaybolan eski zaman mekânları ve insanları ile onların hafızalardaki silik halleri bu çabaya istenç kazandırmıştır. Hal böyle olunca mekân üretiminin en "kestirme" yolu olan ticaret/aktör sürekliliğinde bir zorunluluk olarak belirir. Böylece ticaretin etrafında şekillenen aktör, iktidar ve mekân üretiminin değişen/üretilen ilişkileri üzerinden Mazgirt mekân üretimi açığa çıkarılabilir. Bu yapılırken ikinci el kaynaklarla Latinize edilmiş belgeler ve salnameler ile derinlemesine görüşme yöntemi metni besleyen metot olarak benimsenmiştir.

CUMHURİYET DÖNEMİ MAZGİRT'TE İDARİ SINIRLAR VE BİRİMLERİNİN DEĞİŞİMİ

1926'da Elaziz'e bağlanan Dersim ve kazaları 4 Ocak 1936 gün ve 2884 sayılı Tunceli Kanunu'yla Tunceli merkez olarak yeniden örgütlenmesine karar verilmiştir. Buna göre Mamekiye (Kalan oldu) köyü ve çevresindeki köylerle yer yer Mazgirt, Hozat ve Pertek ilçelerinin Mamekiye yakın nahiyeye ve köyleri merkez ilçeye eklenmişlerdir. Bu düzenleme ile birlikte ortaya çıkan Tunceli ilinin kurulması, Mazgirt ilçesinin bugünkü sınırlarının oluşturulmasında önemli bir aşamadır. Kuruluş, aynı zamanda ilçenin demografik, iktisadi ve mekânsal alanlarında birçok değişiklik meydana getirmiştir.

Bu karar öncesinde Elaziz'in kazası olan Mazgirt, 1933 yılı köy kayıtlarına göre 114¹⁸ köye sahiptir. Mazgirt, kararla birlikte, bir taraftan köylerin

---

¹⁸ Ağdat, Alanhopiki, Alhan, Alikahraman, Aliran, Araki, Aşağıçanakçı, Beylermezrası, Bilal, Bor, Boz Dere, Canik, Çat, Dere, Dere Karsini, Deşt, Dinar, Faraç, Findıklı, Germisi,

bir kısmının Pertek ve merkez ilçeye eklenmesiyle kaybeder, diğer taraftan da kimi köy altı yerleşmelerin köy olarak kaydedilmesiyle köy sayısını arttırmıştır. Böylece yeni idari sınırlarına kavuşmuştur. 1936 sonrasına ait 1943 tarihli raporda da görüldüğü üzere ilçe dört nahiyeden meydana gelmektedir. Buna göre merkez nahiyesi ve bağlı köylerin sayısı 30'ken sadece İslam Mahallesi (daha önce Kasaba Mahallesi) adında bir mahallesi vardır. İlçenin en büyük nahiyesi Muhundu merkezi ile birlikte 47 yerleşim alanı vardır. 19. yüzyıla kadar Çarsancak sancağının idari merkezi olan Perin/Peri'nin yer aldığı Çarsancak nahiyesinin idari sınırlarının küçüldüğü ve artık Mazgirt'e bağlı bir nahiyeye haline geldiği görülmektedir. Çarsancak'ta nahiyeye merkezi Peri ile birlikte 33 yerleşim alanı vardır. Son olarak Pah nahiyesi ise 49 yerleşim alanı ile en fazla yerleşim mekânına sahip nahiyeye olarak idarelendirilmiştir.¹⁹ Bu yıllardan sonra küçük değişiklikler olmakla birlikte 1968'deki son hal bugünkü idari sınırlarda kalan mekânları temsil eder.²⁰

Gevrek, Gevveli Keşan, Haceri Süfla, Haceri Ülya, Hako, Halil Pınarı, Harabe, Harsi, Hasuruk, Hegaayi Dipil, Hiç, Holuç, Hopik Hosnek, Hosor, Hovar, Hozinkig, Hoz Merkez, Hüseyin Ağa Mezrası, İbi Mahmut, İbiş Mezrası, İlanlı, Kabun, Kacaran, Kalaycı, Kamışlı, Kanoğlu, Kara Yazı, Karadere, Karsini Ülya, Kavak Tep, Ekeşişan, Keştan, Kını, Koca Ovanis, Kolan, Koltan, Koman, Komikıraç, Kortan Süfla, Kortan Ülya, Kortasor, Kotilaçın, Kovalit, Kölemis, Köse Oğlu, Kufik, Kum Peri, Kurçık, Kuşhane, Lazvan, Lemk, Lodek, Maman, Mamiki, Manekerek, Marho, Marik, Mestan, Naçar, Ohundu, Öteşal, Pağal, Pah, Pikan (A Yumuşak), Pilvenk, Pirinççi, Pikiç Kalbosan, Pulan, Putik, Rabat, Sandal, Seyit Beymezrası, Seyithançayı, Sıgnak, Sindani Süfla, Sindani Ülya, Şakirman, Şakulan, Şikik, Şorda, Şubek, Şugeyik, Taht, Taht Halil, Tar, Tarbasar, Temurtaht, Terkil, Velikan, Velikaş, Veliyan, Venkük, Yukarı Çanakçı, Zerikan (Dâhiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü (1933), Köylerimiz köy kanunu tatbik olunan ve olunmayan köy isimlerinin alfabe sırasıyla gösterir. İstanbul Matbaacılık, İstanbul).

¹⁹ Akekmeççi Tuba, Pervan Muazzaz (2011), (Der.), *Necmeddin Sahir Silan Arşivi 4: Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 264-269.

²⁰ Ağaçaardı, Akdivena, Akkavak, Akkilise, Aktarla, Akyünlü, Alanyazı, Alhan, Anıtçınar, Aşağı Hezirge, Aşağı Çanakçı, Aşağı Sindam, Aşağı Tarlacık, Ataçınarı, Avunca, Aydınlık, Balkan, Beşoluk, Beyler Mezrası, Bulgurcular, Çat, Dallibel, Danaburan, Darikent, Dayılar, Dazkaya, Dedebağ, Demirci, Demirkazık, Doğanlı, Doğucak, Doludizgin, Elmalık, Geçitveren, Gelicik, Gelinpınar, Göktepe, Güleç, Gümüşgün, Güneşdere, Güneyharman, İbi-mahmut, İsmaili, Kale, Karabulut, Karayusuf, Karsan, Karşıkönak, Kartutan, Kavaktepe, Kayacı, Kızılıçık, Kızılıkale, Koçkuyusu, Koyunuşağı, Köklüce, Kuşaklı, Kuşçu, Kuşhane, Obrukbaşı, Obuzbaşı, Onbaşılar, Ortadurak, Ortaharman, Otlukaya, Oymadal, Öreniçi,

Türkiye modernleşmesinin mekâna dair müdahalelerinin bir yansıması olarak yer isimlerinin İslamlaştırılması/Türkleştirilmesi uzun yıllar ülke mekânına müdahalesini içeren bir hat oluşturmuştur. Bu bağlamda ilk etapta Ermenice ve Kürtçe (Kırmanc/Kurmanci) yer isimlerinin Türkçeye uygun seslerle yer değiştirilmesi sonra da bunların çoğunun tamamen değiştirilmesine evrilmiştir. 1941 I. Coğrafya Kongresi'yle teorik bir çerçeveye de oturtulan yer adlarının değişimi öncesi ve sonrasındaki müdahalelere “bilimsel” bir alan açılmıştır.²¹ Bu politik tavır 1960 darbesiyle iyice tavan yapmıştır. Mekâna müdahale Tunceli'yi de içine alan, özellikle Güneydoğu, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde önemli yansımaları olmuştur. Erken Cumhuriyet'ten 1970'lere kadar aralıksız devam eden ve mekâna müdahaleyi esas alan bu yaklaşımın Mazgirt'teki karşılığını 1933 ve 1968 yıllarındaki köy isimleriyle karşılaştırırsak; 54 köyün ismi değişmiştir. Bu bağlamda kimi isimler tamamen değiştirilmiş kimilerinin üzerinde ise küçük harf değişikliklerine gidildiği görülmektedir.²² İdari sınırlar ve mekân isimlerine yapılan müdahaleler neticesinde Mazgirt bugünkü şeklini almıştır.

ERKEN CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜM

İlçe nüfusunun nicelik olarak değişimini mekânlar üzerinden ele alacağımız bu başlıkta erken Cumhuriyet Dönemi, 1960 yıllar ve günümüzü kapsayan üç sondajlama ile gitmek, çalışmanın sınırlılıkları açısından bir zorunluluktur. Bu bağlamda ilk sayımlara makro düzeyde bakılacak olunur ise 1927 yılı nüfus sayımlarında Elazığ'a bağlı bir kaza olarak Mazgirt, 15.837 toplam nüfusa sahiptir. Bunun 8.018'i erkek, 7.819'u kadındır. Sertel'e göre Mazgirt ilçede anadilleri üzerinden sınıflandırmada 610 kişi Türkçe, 15.118 kişi Kürtçe (Kırmacı/Kurmanci), 97 kişi Ermenice, 11 kişi diğer

---

Örsköy, Özdek, Sarıkoç, Sökücek, Sülüntaş, Şavkın, Temürtaht, Yaşaroğlu, Yazeli, Yeldengen, Yenibudak, Yukarı Oymaca (İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü (1968), *Köylerimiz: 1 Mart 1968 Gününe Kadar*, Ankara).

²¹ Durgun Sezgi (2011), *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*, İletişim Yayınları, İstanbul.

²² 18 ve 20 nolu dipnotlardaki değişimler sadece isim değişikliklerini değil aynı zamanda farklı dönemlere ait idari birimlerin isimleridir. Bu bağlamda 60 köy isminin 1968 yılı köy isimlerinde yer almadığı görülmektedir.

diller ve bir kişi ise Arapça konuşmaktadır.²³ Sertel'in çalışmasında ele alınan bir başka kategori ise din hanesidir. Bu gruplandırmaya göre ilçede 15.737 Müslüman, 5 Katolik, 3 Hristiyan ve 92 Ermeni yaşamaktadır.²⁴ Bu durumda Ermeni nüfus ile anadil arasında ilişki kurulduğunda ve bütün Ermenilerin Hristiyan mezhepler içinde kaydedildiğini varsayarsak en iyi ihtimalle ilçede 98 Ermeni yaşamaktadır. Müslüman nüfusa ait 1927 yılı verileriyle 1903 tarihli Arif Bey'in raporundaki veriler arasındaki yakınlıktan hareket edersek bir karşılaştırma yapma olanağı bulabiliriz. Nitekim o raporda 200 gizli olmak üzere 1.854 gayrimüslimin Mazgirt'te yaşadığı not edilmişti.²⁵ Geç Osmanlı'ya ait veriler ile erken cumhuriyete dair bu sayımlar salt haliyle değerlendirdiğimizde Müslüman nüfusun büyük oranda aynı verilere sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda doğal artışın savaş ve etkilerinin önemli oranda gölgesinde şekillendiği Türkiye demografyası ile paralel bir seyir izlediği gözden kaçmamaktadır. Bu benzerlik gayrimüslim toplulukların sayısal düşüşündeki halleriyle de makro resme paralel bir hal ortaya koymaktadır. Nitekim erken cumhuriyet dönemine ait Mazgirt gayrimüslim nüfusuna baktığımızda söz konusu topluluklar adeta kayıtlardan silinmiştir. Nitekim kırım, tehcir ve ülkeden bir şekilde kaçıp başka ülkelere gitme sonucunda nüfusun %5'lere kadar düştüğü görülmektedir.

1935 yılı sayımlarında ise toplam nüfusu 23.999 toplam nüfusta, kadın sayısı 11.869'ken 12.130 erkek kaydedilmiştir. İki sayımdan sonra detaylı bilgiler içeren ve Mazgirt nüfus Müdürlüğü tarafından ele alınan bir rapora (1943) göre ilçenin toplam nüfusu 22.838 kişi olup bunların 11.570'i erkek 11.268'i ise kadındır. Merkez nahiyenin toplam nüfusu 5.137'dir. Bu nüfusun 852'si İslam Mahallesi'nde otururken Danaburan, Geban, Kirzi, Kale ve Şorda, nüfusu 200'ün üzerinde olan köylerdir. Aynı raporda Muhundu nahiyesi 47 köy 10.014 toplam nüfus ile ilçenin en büyük nahiyesidir. 1.036 kişi ile nahiyeye merkezinde 950 kişinin yaşadığı Kızılkale köyü ve

---

²³ Savaş Sertel (2014), "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı (269-282)", *Fırat Üni. Sosyal Bilimler D.*, C. 24, S. 1, s. 296.

²⁴ Sertel, *A.g.e.*, s. 277.

²⁵ Arif Bey 200 mektum (gizli) olmak üzere 1.854 gayrimüslim, 2.000 mektum olmak üzere 15.475 Müslüman yaşadığını vurgular. İzzeddin Çalışlar (2010), (yay. haz.) *Dersim Raporu, İletişim Yayınları*, İstanbul, s. 67.

371 kişinin yaşadığı Kurkirik köyü nahiyesinin nüfus sayısı bakımında üç büyük mekândır. Nahiye merkezi ile birlikte 19 yerleşim alanının (köyün) nüfusu 200'ün üzerindedir. Belirtmek gerekir ki nahiye 10.014 toplam nüfusu ile neredeyse kaza nüfusunun %47'sini barındırmaktadır. Pah Nahiyesi 49 köy ve 3.965 toplam nüfusu ile Çarsacak'tan sonraki en küçük nahiye-dir. Nahiyesinin en kalabalık köyü 329 kişiyle Kortani Ülya iken 200'ün üzerindeki nüfusu ise Körkes ve Vankük diğer önemli yerleşim alanlarıdır. Son olarak Peri'nin nahiye merkezi olarak yer aldığı Çarsacak'ta toplam 33 köy yer alır. Toplam 3.722 nüfusa sahip olan Çarsacak Nahiyesinde, Peri, 559 kişiyle en kalabalık mekânı temsil ederken onu İlanlı ve Köktepe köyleri 200'ün üzerindeki nüfuslarıyla takip ederler.²⁶

1965 yılına ait nüfus sayımına göre ilçenin toplam nüfusu 28.238 olup bunların 14.087'si kadın geri kalanı erkektir. İlçede mekânsal demografiye baktığımızda Muhundu (Darıkent), ilçenin 32 köy ve bir nahiye merkezi ile birlikte toplam nüfusu 11.791 kişi olup bunların 5.743'ü kadındır. Nahiye merkezi nüfusun %10 kadarıyla en kalabalık mekânyken onu %8 ile Kızılkale köyü takip etmektedir. Bu iki mekânı sırasıyla Geçitveren, Ataçınar, Aktarla ve Sülüntaş köyleri takip etmektedirler. 6 mekânın toplam nüfusun %50'ni içermektedir. Darıkent nahiyesinden sonra nüfus miktarının en yüksek olduğu 9.067 kişi ile Akpazar nahiyesi takip etmektedir. Nahiye merkezi olan Akpazar 2.138 kişilik nüfusu ile sadece nahiyesinin değil aynı zamanda ilçenin de en kalabalık mekânıdır. Türkiye nüfusun aritmetik artışı baz alındığında 1915 öncesi nüfusunun gerisinde olsa bile nahiye nüfus artışı ile sayısal olarak arttırmayı başarmıştır. Nahiye merkezinin %22 civarındaki payının yanı sıra %5 ile Örs Köy, sonra ise %4-5 arasındaki paylarıyla Güneş Dere, İsmaili ve Kızılcık köyleri takip etmişlerdir.²⁷

İlçenin toplam nüfusunun sayısal olarak tepe yaptığı yıl 1975 sayımıdır. 29.047 kişiye²⁸ ulaşan toplam nüfus, bu tarihten itibaren yavaş yavaş

---

²⁶ Silan, *A.g.c.*, s. 264-269.

²⁷ <http://rapory.tuik.gov.tr/03-02-2021-16:56:42-18412536935007825001903548848.-html?> Erişim tarihi, 25.01.2021.

²⁸ <http://rapory.tuik.gov.tr/03-02-2021-16:59:28-16113496221552534255857528774.-html?> Erişim tarihi, 01.02.2021.

azalmaya başlamıştır. Bu artışa karşılık özellikle Akpazar ve ilçe merkezinde azaldığı görülmektedir. Bu durum ilçe merkezi ve Akpazar nahiyesinde yaşayan Türk-Sünni toplulukların 1970'li yılların politik geriliminin yaratmış olduğu atmosferden kaynaklı olarak Elâzığ ve batı illerine yönelmelerini beraberinde getirmiştir. Görüşmeciler, Türk Sünni toplumun bu gerilimlerin parçası olmaktan çekindiği ve ilçe merkezinde göç edişleri tetiklediğini, gidenlerin kendilerine ait ticarethaneleri dönemin koşullarına uygun olarak Kürt Kızılbaz toplumuna ait girişimcilere sattığını ifade etmektedirler.²⁹ Tunceli'nin Hozat³⁰ ve Pülümür³¹ ilçelerinde görülen benzer davranışın Tunceli'de sol hareketlerin baskın olmasının ilçedeki Sünni toplumun kendini merkez ya da sağ partilere yakın hissetmelerini de içermektedir. Bu politik hat, kendilerini güvende hissetmemelerine neden olmuştur. Esasında gerilim döneminde küçük bazı gerginlikler dışında olumsuz şeylerin olmaması,³² Türkiye'deki kırsaldan kentte doğru evirilen göçün yereldeki hallerinin tetikleyen bir yan etkeni olduğu izlenimi vermektedir.

1975 yılından itibaren düşüşe geçen nüfus istatistikleri Türkiye demografik hareketliliğine özgü davranışlar sergilediği gibi nedenleri ile yer yer farklılaşmaktadır. Bu bağlamda kırdan kente göçün yoğunlaştığı bu evreler Türkiye ile benzeşirken 1990'lı yıllara gelindiğinde Kürt sorunundaki çatışma evresinin diğer Tunceli mekânlarında yaratmış olduğu zorunlu göçün izlerini bu mekânda da belirginleştirmiştir. Nitekim 1990'lı yıllara kadar adım adım azalan nüfus 21.000 civarına inerken takip eden on yılda, yani 2000 yılında bu nüfus 12.957'ye düşmüştür. Günümüze kadar küçük değişimler şeklinde yaşanan demografik değişim neticesinde ilçenin toplam nüfusu 8.000 civarında seyretmektedir.

---

²⁹ Görüşmeci 2, görüşme tarihi: 16.09.2020.

³⁰ Ayhan Bilgin (2018), "Hozat'ta Merkez-Yerel Etkileşimleri ve Eklemlenme Süreçleri", (153-192), Şükrü Aslan (Ed.), *Hozat*, Ütopya Yayınevi, Ankara.

³¹ Sağlam, M. Ali (2016), "Geç Osmanlı'dan Günümüze Pülümür'de Devlet, Ekonomi ve Mekân" (164-195); Ayhan Bilgin (2016), "Yerel Mekânda Siyasetin Dinamikleri: Pülümür", (196-230), Şükrü Aslan (Ed.), *Pülümür*, Ütopya Yayınevi, Ankara.

³² Görüşmeci 3, görüşme tarihi: 16.09.2020.

ERKEN CUMHURİYET'TEN POLİTİKLEŞEN MEKÂN: TİCARİ MEKÂNLARIN DÖNÜŞÜMÜ

İlçenin bugün idari merkezinin yer aldığı Mazgirt ve Mazgirt'teki mekân üretimi, çalışmanın bundan sonraki alt başlıklarında öncelenecektir. Böylece ilçeye dair ticari bir kronoloji çıkarılmaya çalışılacaktır.

Bugün 70-80'li yaşlarını yaşayan görüşmecilerle yaptığımız derinlemesine mülakat yöntemine göre aile anlatıları (hafıza aktarımı) ve kendilerinin çocukluk hatıralarında anımsadıkları ilk şey, ilçe merkezinin Karapuşar'dan (Pınarlar Caddesi) başlayarak bugünkü meydan, meydandan Elti Hatun Mahallesi'ne uzanan iki yol (Elti Hatun Yolu ve Çobanbaba Sokağı) ticari mekânlar ile barınma alanları arasında ilişki kuruluyordu. Nitekim 1934 doğumlu 7. görüşmeci bu mekân üretiminin etno-dinsel dağılımla nasıl iç içe olduğunu şu cümlelerle anımsatmaktadır: “*Elti Hatuna giden caddenin adı gavur bağı deniliyordu. Göl bağı diyorlardı ama esasında gavur bağı idi*”.³³ Esasında Elti Hatun Camii yolu Ermeniler ile Sünni Türkler arasındaki sınırı belirlemektedir. Görüşmecilere göre yolun sağ tarafında eskiden Ermeniler oturmaktaydı. Fakat zaman içinde bu etno-dinsel mekân bütünlüğü söylemenin silikleştiğini hemen eklemektedirler. Nitekim Ermenilerin yoğun olduğu mekânlara, gündelik dilde “Gavur Mahallesi” denildiğini hatırlamaktadırlar. Bu durumu ifade eden görüşmecilerden bir diğeri “*Elti Hatun Camisine giden yolun olduğu kısma İslam mahallesi denilmiş neden çünkü yolun diğer kısmında Ermeniler oturmuşlar o nedenle oraya gavur mahallesi denirmiş*”.³⁴ Bu bağlamda Elti Hatun (İslam) mahallesine Cumhuriyet Meydanı bağlantısını sağlayan Çobanbaba Sokağı etrafındaki alanlar geçmişte Ermenilerin yaşadığı mekânlar olduğu görülmektedir. Bugün bu iki yol etrafındaki ticari ve barınma mekânları ihtişamını kaybetse bile hâlâ ticaret ile yerleşme alanları olarak kullanılmaktadırlar. İslam mahallesinin dışına, yani aynı zamanda erken cumhuriyet dönemini çeperini oluşturan Elti Hatun Camisinin kuzey kısımları ise seyrekte olsa Kızılbaş Kürtlerce barınma alanları olarak kullanılmaktadır. Bu alanın yoğun olarak ba-

³³ Görüşmeci 7, görüşme tarihi: 16.09.2020.

³⁴ Görüşmeci 4, görüşme tarihi: 16.09.2020.

rınma alanına dönüştürülmesi/genişletilmesi için ise 1960'larda daha belirgin olarak ilçe merkezinde görünmeye başlayan Kızıldaş Kürtlerin gelmesi beklenecekti.³⁵ Bu genel hat, birçok görüşmeci tarafından etno-dinsel dağılım ilişkisi üzerinden şöyle tarif edilir: “*Elti Hatun yolunun bir tarafı Müslüman mahallesiydi o nedenle İslam mahallesi deniyordu. Yolun diğer tarafı ise Ermeni Mahallesi olarak bilinirdi. Cami tarafında ve Mazgirt'in üst kısımlarında Aleviler oturuyordu*”.³⁶ Özcesi ilçenin merkezine geldikçe Türk Sünni aileler ile Müslümanlaştırılmış Ermenilerin yaşadığı bir mekânsal yoğunluk görülürken bugün cami çevresindeki yani daha çeperdeki bölgeler ise Kızıldaş Kürtlerin ilk oturdukları yerler olarak hatırlanmaktadır.

İlçe merkezine doğru, yani ticari mekânların yoğunlaştığı Karapuşar Caddesi ve meydan arasındaki yolun ise daha karmaşık bir görüntüye sahip olduğu daha yakından bakıldığında hatırlanmaktadır. Buna göre mekân sahipleri çoğunlukla Türk Sünni ailelerdir. Türk-Sünni ve Ermenilerin yaşadığı bölgelerin görece daha iyi evlerin temsil alanları olduğu ve buraları merkez olarak değerlendirdiklerini ifade etmektedirler. Nitekim 1934 doğumlu görüşmeci; “(Karapınar Caddesi'nde işaret ederek) *Buradaki evlerin tamamı Hacı Ağa'nın evleriydi. İsmail Ağa'nın evleriydi, Mustafa Ağa'nın evleri buradaydı. Ermeni katliamı sonrasında bu araziler el konulmuştur*”³⁷ şeklinde tariflemektedir. Bu anlatı, ilçenin iktisadi faaliyet mekânlarının önemli oranda Türk Sünni ağa ailelerinin olduğunu açığa çıkarmaktadır. Yine Karapuşar Caddesi'nin alt kısmından meydana kadar uzanan alan ile yeni mahallenin tamamının söz konusu ailelerin olduğu belirtilmektedir.³⁸

Mekânsal üretimin bu halinin iktisadi faaliyetin iki eklemleme alanı olan ticaret, tarım/hayvancılık arasında nasıl bağlantı kurdu muştur? Bu bağlamda yukarıda tariflediğimiz etno-dinsel toplumsallaşmaları ekonominin sektörel alanlarındaki yoğunluklarını ifade ederek başlamak yerinde olur. Bu bağlamda ticaret ve zanaatın, çoğunlukla Ermeni ve Sünni Türk ailelerin elinde olduğu 1960'ların sonuna kadarki evrede Kızıldaş Kürtlerin

³⁵ Görüşmeci 7, görüşme tarihi, 16.09.2020.

³⁶ Görüşmeci 4, görüşme tarihi: 16.09.2020 ve Görüşmeci 7, görüşme tarihi 16.09.2020.

³⁷ Görüşmeci 7, görüşme tarihi 16.09.2020.

³⁸ Görüşmeci 7, görüşme tarihi, 16.09.2020.

ilçedeki iktisadi güçlerinin zayıf olduğu görülmektedir. Üstelik Kızıldaş Kürtlerin (Kırmanc/Kurmanc) köyler ile bağları daha güçlü ve çoğunluğunun köyün iktisadi faaliyetleri üzerinden ilçe ekonomisine eklemendiği dile getirilmektedir. Tarımsal ürünler (özellikle buğday) ve hayvansal gıdalar (yağ, çöcek, bal) köylüler tarafından yereldeki bu esnafa satılmaktadır.³⁹ Köylerdeki iktisadi faaliyetlerin ticarileşen tarımla eklemelmeye yüz tuttuğu bu evrenin kent merkezindeki eklemelmeye kapasitesi/ölçeği ise Elâzığ başta olmak üzere Antep gibi uzak bölgesel mekânlar ve en nihayetinde İstanbul'a tren yolu üzerinden eklemelmeye başlanacak olan, ulusal ölçekli bir ekonomik eklemelmeyi izlerini taşımaktadır. Fakat ölçeğin ulusal ekonomiye evirildikçe ilçedeki etkisinin önce zayıfken ulaşım ağlarının gelişmesiyle göreceli olarak arttığını hatırlamak gerekir. Bu bağlamda esnaf haftanın belirli günlerinde Elâzığ'dan gelen ve Munzur suyunun karşı yakasından yükleri bırakan kamyonlar üzerinden Elâzığ'a eklemelmektedir. Sorpiyan köyünden atlara yüklenen bu yükler, ilçe merkezindeki tüccarlar tarafından sipariş üslü ile Elâzığ'dan getirilmektedir. Böylece iktisadi ilişkinin mekânında köylüler ve esnaf başta olmak üzere tüm toplumsal kesimler bir araya geliyorlardı. Nitekim köylü, malını esnafa bıraktıktan sonra bu ürünler karşılığında ihtiyaç duydukları ürünleri bakkallardan/esnaftan satın almaktadır. Trampa ekonomisinin izlerini taşıyan, fakat parasal ilişkilerin hegemonyası içinde şekillenen bu ilişkide, genellikle işletme sahipleri köylülerin ürünlerinin fiyatını belirlemektedir. Bu fiyata karşılık köylülerin ihtiyaç duyduğu gazyığı, lastik, metrelik kumaş, şeker gibi kimi ürünleri almaktadırlar. Çocukluk evrelerine denk gelmesi hasebiyle bisküvi ve şeker gibi ürünlerin de bakkal raflarında olduğu sıklıkla hatırlanmaktadır.⁴⁰

Elâzığ Kız Enstitüsünde görevlendirilen ve Tunceli'deki kız çocuklarına ulusal kimlik kazandırılma misyoneri öğretmen Sıdika Avar, “*Dağ Çiçeklerinin*” adlı çalışmasında, çocukları kaydetmek için yapmış olduğu gezilerinin notlarında; Elâzığ'dan bir kamyonla Tunceli'ye geçtiklerinden bahsetmektedir. Kamyonun kasasında köylüler ve ürünlerinin yer aldığını, şoför mahallinin/lüks kısmının “elitlere” bırakılmasından anlıyoruz. Avar, bu yolcu-

³⁹ Görüşmeci 2, görüşme tarihi: 15.09.2020.

⁴⁰ Görüşmeci 6, görüşme tarihi 15.09.2020.

luğu betimlerken toprak yolların zorluğu ve Paşavenk'e kadar süren araçla aktarım sınırının altını çizmektedir. Buradan at sırtında ve demir bir köprüden geçerek Mazgirt'te gittiğini anlatmaktadır.⁴¹ Yine 1944'te kaymakamlıkça hazırlanan bir raporda kazanın il merkezine olan uzaklığı 85 km olup bunun 58 km şose (toprak) yol olduğu ve motorlu vasitanın ancak yaz aylarında işletilebileceği belirtilmiştir. Kazanın ulaşım ağı şose sayesinde yakın çevresindeki kazalarla Elâzığ ve Erzincan'a kadar uzanan bir bağlantı ağı vardır. Fakat iktisadi hayatının merkezinde Elâzığ yer almaktadır.⁴² Yine ilçenin çevresindeki ulaşım ağlarını da ele alan 1934 tarihli Dersim Raporu'nda, Mazgirt-Nazimiye yolunun hayvanla yük taşımacılığına uygun bir yol olduğu ve kışın kapandığının altı çizilmektedir.⁴³ Nitekim görüşmeciler de Elâzığ merkezli eklemlemeyi sıklıkla vurgulamaktadırlar. Bu duruma ekledikleri en önemli nokta ise Mazgirt Köprüsü'ne getirilen ürünlerin kârtırcılar tarafından ilçe merkezine taşınmasıdır. “Profesyonel” bir uğraş olan bu aktarım, ilçede kimi ailelerin geçiminin sağlanmasına da alan açmıştır.⁴⁴

Ulaşım ağları üzerinden eklemlemenin bu tasvirinden sonra, ticari aktörlerin kimler olduğu başta köylüler olmak üzere ilçe sakinleriyle kurdukları iktisadi ilişkilerin gölgesindeki izlencelerinin bugün nasıl hatırlandığı önem arz eder. Anlatıların ele verdiği üzere ilçe merkezinde, Türk Sünni ailelerle kimi Müslümanlaştırılmış Ermeniler, ticaret ve zanaatkârlık/küçük imalat alanlarında hâkim olduğu görülmektedir. 1927 nüfus sayımına göre ilçede 22 kişi ticaret, 32 kişi de sanayi⁴⁵ ile uğraştığı görülmektedir (Sertel, 2014: 279). Bu aktörlerin kimler olduğu sorusuna genellikle yapmış oldukları işler üzerinden kişilerin hatırlandığı görülmüştür. 1935 doğumlu ve Öğretmen emeklisi görüşmeci; Karapınar Caddesi üzerindeki esnafın, “*Tenekeci İhsan Efendi, Yemenici Yusuf, Nalbant, Semerci Mardo, Esnaf Hüseyin Efendi vardı. Bu cadde üzerinde mekânlar toprak damlıydı. Hükümet*

⁴¹ Sıdika Avar (2004), *Dağ Çiçeklerim*, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, s. 74-77.

⁴² Silan, *A.g.e.*, s. 329-332.

⁴³ Çalışlar *A.g.e.*, s. 27-31.

⁴⁴ Görüşmeci 6, görüşme tarihi 15.09.2020.

⁴⁵ Bu veriler tüm ilçeye aittir. Sadece ilçe merkezinin bu rakamın %30 bandında olduğunu varsayarsak 7 kişinin ticaret erbabı, 9 kişinin küçük imalat/zanaatkârlıkla uğraştığını tahmin edebiliriz. Bu oranlama, nüfus ve geçmiş dönem verilerinden hareketle alınmıştır.

*Konağı olarak kullanılan küçük bir dam vardı. Hatta orada memurlar kulübü denen bir yer vardı.*⁴⁶ şeklinde tarif eder. Yine bu kişilerin bir kısmını hatırlayan ve kendisinin Ermeni olduğunu söyleyen bir Mazgirt sakini;

“Burada (Karapınar Caddesi) Mardo Usta vardı. Semercilik yapardı. Hüseyin Sonar semercilik yapıyordu. Kara Puğar/Karapınar Caddesinde Tenekeci İhsan vardı. Buranın sanatkârları Ermeni’ydi. Helo Kırklar Dağı’na dut dikiyordu. Mardo Kırklar Dağı’na dut dikerdi. Ermeni berber, nalbant, terziler vardı. Sünniler, Ermenilerin mallarına kırimdan sonra el koydular. Elazığ’dan ekseriyette, Antep’ten mal alırdı. PTT buradan çevreye dağılırdı. Mal Elâzığ’dan gelirdi. Şevki Efendi Bursa’dan gelmeydi. Ahmet Yurtsever ve Ali Onbaşı. Ali Onbaşı burada kalıyor ve ilk belediye başkanı. Değirmencilik yapıyordu. İlk motorlu arabaya getirdi. Dursun Korkmaz, esnaf, metre işi yapmaktaydı. İhsan Aykır, sobacıydı. Daha sonra İpragaz satıyordu. Teneke gaz lambası yapıyordu. Hafız Efendi, cenazeleri kaldırırdı. Sünni’ydi.”⁴⁷

Bu anlatıların ortaklaştığı noktalardan ilki zanaatkârların çoğunlukla Müslümanlaştırılmış veya Müslüman olmayan Ermeniler⁴⁸ olduğudur. Diğer taraftan ticaretle uğraşanların bir kısmının Sünni Türk olduğudur. Ger-

---

⁴⁶ Görüşmeci 2, görüşme tarihi: 15.09.2020.

⁴⁷ Görüşmeci 5, görüşme tarihi 15.09.2020.

⁴⁸ Yukarıdaki nüfus verilerine baktığımızda bütün Ermenilerin ilçe merkezinde yaşıyor ve ticaretle uğraşması gerekiyordu. Bu kaniya varmamızın nedeni anlatılardaki Ermeni iktisadi aktör sayısının yoğunluğu idi. Çünkü ilçedeki toplam Ermeni nüfusla tüccar ve zanaatkârlara orantılandığımızda neredeyse Mazgirt sınırları içinde yaşayan bütün Ermeni ailelerin ilçe merkezinde yaşadığı ve ticaret/zanaatkârlıkla uğraştığı sonucuna ulaşırız. Bunun düşük bir ihtimal olduğu aşikârdır. Dolayısıyla görüşmeciler tarafından gündelik hayat içinde kullanılan Ermeni vurgusu, esasında kayıtlarda Müslüman olarak geçen toplulukların içinde kimi Ermenilerin yaşamını sürdürdüğünün ipuçlarını vermektedir. Nitekim 20. yüzyıl başında pek çok köyde Ermenilerin yaşaması ve bugün de bazı köylerde Ermenilerin yaşıyor olması ile birlikte değerlendirdiğimizde ilçe merkezindeki Ermenilerin tamamının Hristiyan olarak kaydedilmediği sonucuna da varabiliriz. Aksi durumda maksimum 18 Ermeni ailenin olabileceği sonucuna varırız –ki bu da Mazgirt ilçe merkezindeki Ermenilerin 1915 sürecinin dışında tutulduğu sonucuna bizi götürür. Bu ihtimalin düşüklüğü ve pek çok Ermeni ailesinin bugün bile gizli şekilde yaşadığı ya da sonradan kendini açık ettiğini de hatırdı tutarsak, bu çalışmada Müslümanlaştırılmış Ermeniler tanımlaması bir ihtimalden öte bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu nedenle bu kavram yeri geldikçe metinde kullanılacaktır. Bu tanımlama, Ermeni toplulukların diğer topluluklara eklenme ölçeklerini hesaba katmadan kullanılmıştır.

çekten de Geç dönem Osmanlı'sındaki nüfusun etnik-dinsel kategorilendirilmesinden hareketle Erken Cumhuriyet Dönemi'ne projeksiyon tutulduğunda, kentin Ermenilerinin azalmakla birlikte kentteki varlığını sürdürmeleri (çoğunlukla Müslümanlaştırılmış olanlar) ve zanaatkarlık ve ticarete var olmaları Mazgirt'tin “özgün” bir yönünü temsil etmektedir. Cumhuriyetle birlikte Türk Sünni ailelerin de ticari hayat içinde görülmesiyle birlikte ticaret hayatı çeşitlenmiştir. Geç Dönem Osmanlı verilerinin gösterdiği üzere, ilçe merkezinde Kızılbaş Kürt nüfusunun azlığı (40 kişi) ticari faaliyetlere daha geç dönemde yer almaları sonucunu da doğurmuştur.

Adı geçen aktörlerin iş mekânlarına dair neler hatırladığı sorusuna verilen cevaplarda, bazı ortak noktalar göze çarpmaktadır. İşletmelere dair anlatının ilki, hemen her iş kolunda bir ya da iki dükkânın olduğu ve çoğunlukla tek katlı toprak damlı mekânlar oluşudur. Küçük bir ilçenin ihtiyaçlarını gözeten ve çoğunlukla bir tek usta/bakkal türünün çalıştığı/işletildiği mekânlar anlatılarda sıklıkla yerini almaktadır.⁴⁹ Her iş kolunda çoğunlukla tek dükkân olunması, rekabetin hâkim olmadığı bir ilişkide üretmiştir. Nitekim öğretmen emekli ve CHP ilçe başkanlığı yapan görüşmecinin ifadelerinde karşılık bulan “*Şevki Efendi vardı. Kendisi Ermeni'ydi. Hasılat iyi olunca komşusuna gönderirdi*”⁵⁰ türünden anlatılar rekabetin yerine bir “dayanışma” ilişkisinin ön planda olduğunu göstermektedir. Rekabetin az olduğu bu dönem esnafının bir başka özelliği ise köylüler ve ilçe sakinleriyle kurdukları “finansal” ilişkilerdi. Köylülerin kıymetli (çoğunlukla para) eşyalarını esnafa bırakmaları Pülümür esnafı ile köylüler arasındaki ilişkinin benzer bir tezahürüdür.⁵¹ Yine zora düşen köylülerin kredilerini ödeyen bir esnaf tipi anlatısı, dönem tüccarlarının “rasyonalize” olmamış bir ilişki ürettiklerini göstermektedir. Köylülerin ürünlerin ucuzca alınıp, geç yapılan ödemelere karşılık esnafın faiz uygulamasına başvurup vurmadığına dair sorular hemen hiçbir görüşmeci olumsuz cevap vermemiştir. Aksine yerel esnafın köylüler ve ilçe sakinlerine destek olduğunu sıklıkla dile getirmektedirler.⁵²

⁴⁹ Görüşmeci 7, görüşme tarihi 16.09.2020 ve Görüşmeci 3, görüşme tarihi: 16.09.2020.

⁵⁰ Görüşmeci 3, görüşme tarihi 16.09.2020.

⁵¹ Sağlam, M. Ali (2016), “Geç Osmanlı'dan Günümüze Pülümür'de”, *A.g.e.*, s. 171-179.

⁵² Görüşmeci 2, görüşme tarihi; 16.09.2020.

DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜM VE İKTİSADİ HAYATA YANSIMALARI (1960-1980)

1960'lar sadece Mazgirt'te değil Pülümür⁵³ ve Hozat⁵⁴ ilçelerinde de görüldüğü üzere iktisadi faaliyetlerin karayolu ulaşım ağının gelişmesine bağlı olarak artıp çeşitlendiği bir evredir. Bu evrenin belirgin özelliği sadece ilçe esnafının değil aynı zamanda köylülerinin de iktisadi ilişkilerini başkaca mekânlar üzerinden çeşitlendirmesidir. Pah ve Mazgirt Köprüsü'ne yakın köyler, Tunceli merkezini sıklıkla kullanmaya başlarken Muhundu ve Akpazar merkez ve köylerinin, Elâzığ ve ilçeleriyle iktisadi ilişkilerini yoğunlaştırdıkları görülmektedir. Yine Nazımiye ilçesi ve köylerinin de Mazgirt ile olan iktisadi ilişkileri zayıflayama başlamıştır. Fakat hemen vurgulamakta fayda var. Bu durum Mazgirt ticaret hayatına etkiler içerse bile görüşmeciler tarafından bu dönem ticari faaliyetlerin yoğun olarak sürdüğünü vurgulamaktadırlar.⁵⁵ Bir “paradoksal” durummuş gibi gözükmeyle birlikte 1960'lı yıllar Türkiye'sinin çeper bölgesinde oluşan ticari eklemleme kapasitesinin köyleri daha fazla etkiliyor olması, iktisadi faaliyeti canlı kılmaktadır. Bu önermenin Mazgirt mekânı ile olan bağına eğilirsek ölçeğin zayıf olduğu, fakat karayolu ağı ile birlikte arttığına görüşmeciler tarafından aktarılması çevre ve Mazgirt merkezine “pozitif” yansıdığını göstermektedir.⁵⁶

Erken cumhuriyete ait dönüşümün ilçe panoramasına yansması belirgin değişiklikleri taşımaktan henüz uzaktır. Nitekim ilçeye etkisinin 1960'larda yansıyan, ama ülke sathına 1950'lerde yansımaya başlayan altyapıdaki değişimler, kent ekonomisi üzerinde dönüştürücü etkisi daha geçtir. Bu bağlamda dönüşümlerin yol, araç sayısındaki artış, yer yer tarımsal araçların⁵⁷ kullanılmaya başlanması olarak görmek yerinde olur. Bu yapısal değişikliklerin toplumsal yapı ve dolayısıyla kentin geleneksel formlarını sarsmaya başlamıştır. Fakat “yıkmaya” başlaması için biraz daha zamana ihtiyaç olduğu muhakkaktı. Bu bağlamda ne türden süreklilikler veya kopuşların başladığını ele almakta önemlidir. Burada öncelikle süreklilikten bahsedilecekse

---

⁵³ Sağlam (2016), *A.g.e.*, 181-188.

⁵⁴ Bilgin, Ayhan, “Hozat'ta Merkez-Yerel Etkileşimleri ve Eklemlenme Süreçleri”, *A.g.e.*

⁵⁵ Görüşmeci 2, görüşme tarihi: 16.09.2020.

⁵⁶ Görüşmeci 2, görüşme tarihi: 16.09.2020.

⁵⁷ Mazgirt'e ilk traktör 1972 yılında gelmiştir (Görüşmeci 2, görüşme tarihi; 16.09.2020).

bunlardan ilki Sünni Türklerin iktisadi, sosyal ve bürokratik alanlarda söz sahibi olmaya devam ettikleridir.⁵⁸ Nitekim sıklıkla anlatılan bir anıdan hareketle ilçe merkezindeki bu etno-dinsel farklılaşma sürekliliğini devam ettiği görülmektedir. Aktarım görüşmeciler tarafından şu şekilde ifade edilmektedir. “*Demenanlı birisi Mazgirt Hükümet Konağına alınıyor. Hasan Okutan Türk Sünni idi. Okutan, Demenanlının başvurusu üzerine biz artık gidelim demiş*”.⁵⁹ Anlatıcılar bunu “tebessümle” anlatırlarken aynı zamanda mekândaki eşitsizliğin derinliğinin farkındadırlar. İlçenin kamu bürokrasisinin Türk Sünni ağalar (sıklıkla Ahmet Ağagiller vurgulanmaktadır) etki alanında olduğunu, yerelde çalışan memurların büyük çoğunluğunun Türk Sünni ailelerden geldiğini hatırlamaktadırlar.⁶⁰ Bu ilişkinin kökeninde Osmanlı’dan kalan tarihsel eşitsizlikler, 1938 Dersim terteleşi öncesinde alınan kararlardan birinde; kazalardaki memurların yerli olmamasının⁶¹ etkisi görülmektedir. Fakat hemen belirtmekte fayda var. Dersim’de bu türden tasarrufların sorunlu oluşunun ötesinde kent toplumsallıklarını daha da ayrıştırıcı bir minvalde kullanıldığı gözlenmektedir.⁶² Nitekim yerli memur kararlarının esnekliğe uğradığı yerlerden birinin Mazgirt olması, ilçede yer alan Türk Sünni topluluklardan insan kaynağı bakımından yararlanılmanın ötesi anlamları vardır. Bunlar içinde devletin güvenlik dairesi içinde yer alan etno-dinsel farklılaşma öncülünün belirleyici olduğunu söylemek bir sır değildir. Türk-Sünni toplumun bu avantajlı konumu, esasında kentin yabancılarına alan açma ile paralel işlemektedir. Nitekim eski belediye başkanlarından olan Ali Ersoy (onbaşı) eski bir asker olmasının yanı sıra Aydınlıdır, devletin bu ilişkileri üretirken tercihlerinin önceliğine güzel bir örnektir. Fakat bu sembolik görevlendirmenin ötesinde ise, özellikle sivil memurların Türk Sünnilerden tercih edilmesi yerliliğin sınırlarını da çizmektedir. Buna göre yerlilerden olmaması önermesindeki kasıt Kürt Kızılbaşlara dönük bir tasarrufu içermektedir. Bu eşitsiz ve dışlayıcı halin görüşmeciler ta-

---

⁵⁸ Görüşmeci 5, görüşme tarihi: 15.09.2020.

⁵⁹ Görüşmeci 5, görüşme tarihi: 15.09.2020.

⁶⁰ Görüşmeci 5, görüşme tarihi: 15.09.2020.

⁶¹ Serap Yeşiltuna (2012), *Devletin Dersim Arşivi*, İleri Yayınları, İstanbul, 1043.

⁶² Sağlam (2018), *A.g.e.*, s. 363-368.

rafından dile getirilişi ve bunu yerel bürokrasi üzerinden tarif ediyor olmaları, bu düzenlemelerin toplumdaki dışlanma hissini somut halleridir. Nitekim bir görüşmeci, iktisadi ve bürokratik alanlar üzerinde etkili olan Türk Sünni toplulukların bu durumunu şu cümlelerle ifade etmektedir; “*Sünniler kent yaşamı üzerinde çok etkiliydiler. Biz onlara ağa diyorduk. Kamu bürokrasisi Sünnilerin elindeydi*”.⁶³ 1960'lara kadar devam eden ilişki ağları ve aktörlerin bu tutumu, devletten destek bulması nedeniyle diğer toplumsal kesimler tarafından da “kanıksanmıştır”. Bu iktisadi ve idari eklemleme, siyasal alanı da içerecek şekilde ilçenin dönüşümünde karşılık bulmaktadır. Söz konusu dönemde ilçede Kürt Kızılbaş nüfus artsa dahi, yerel seçimleri genellikle bu ailelerin işaret ettiği kişilerin kazandığını ifade etmektedirler.⁶⁴ Bu ilişki, aslında yerel bürokrasi ve geleneksel iktidar temsilcileri ile zorunlu uzlaşımın dışavurumudur. Kızılbaş Kürtlerin ilçe merkezinde görünür olması, sadece etno-dinsel gerilim ve uzlaşmalar etrafında şekillenen bir ilişki üretmemiştir. Aynı zamanda ilçe merkezinde demografik artış beraberinde konut sorununu ortaya çıkarmıştır. Devlet memuru bir ailenin çocuğu olan görüşmeci 4, bu sorunu ve çözüm yöntemlerini şu şekilde hatırlamaktadır;

“Babam kirada oturuyordu. Yerel kamu bürokrasindeki ilişkileri sayesinde ilk ev yapma işine biz başladık. Babamın bu talebine yerel kamu bürokrasince göz yumulması neticesinde ev yaptık. Yeni mahalle konutları karşısındaki yer. Yukarıya su deposuna doğru gecekondu yapıldı. O dönem yapılan evlerin bahçesi geniş tutulmuştu. Bu durum 1980'e kadar devam etti. Gecekonduların büyük bir kısmı çarşının üst kısmında yapıldı. Buralar (Karapınar Caddesini kastediyor) hazine alanıydı. Buradan yukarıya doğru yapıldı. Çarşıdan aşağı kısım ise tapulu (Ahmet Ağaçillere ait alanlar kastediliyor) alan olduğu için oraya ev yapılamıyordu. Evlerin yapımında o dönemki devrimcilerin katkısı ile yapılıyordu. Gecekondu yapanlar genellikle köylü kökenlilerdi. Ağaç damı için kullanılan ağaçlar köylerden getiriliyordu. Gecekondu yukarıya kentin kuzeyine yayılıyordu. Bizim evin etrafındaki yerler genellikle tapulu olduğu için kuzeye evlerin yapımı yoğunlaştı”.⁶⁵

---

⁶³ Görüşmeci 5, görüşme tarihi: 15.09.2020.

⁶⁴ Görüşmeci 2, görüşme tarihi: 16.09.2020.

⁶⁵ Görüşmeci 4, görüşme tarihi 16.09.2020.

Bir taraftan köylerden kent merkezine yaşanan göç, diğer taraftan kaza merkezinden dışarıya yaşanan göç, ilçenin demografik kompozisyonunda değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Bu göçlerin ilk belirgin sonuçlarından biri, 1960'lı yıllara kadar kazanın iktisadi, bürokratik ve siyasal hayatı üzerinde belirleyici olan Türk Sünni ailelerin yavaş yavaş ilçe merkezinden ayrılması veya etkilerini yitirmeye başlamasıdır. Bu durumu görüşmecilerden biri şöyle aktarmaktadır. “*Eskiden Türkler çoktular. Aleviler geldikçe Türkler mallarını satıp gittiler. 1962’te 5-10 Türk aile vardı. Sonradan onlarda bırakıp gittiler*”.⁶⁶ Bu göç ilişkisinin altındaki dinamikleri sorguladığımızda, esas nedenin politik atmosferin 1960’ların ikinci yarısında başlayıp 70’ler boyunca devam etmesidir. Sol hareketin yükseldiği bu evrede, ilçenin Türk Sünni topluluğunun sağ siyasete yakın olması, iki grup arasındaki makası açmış ve adım adım göçü beraberinde getirmiştir. İlçe merkezinde yaşanan bu göçlerin ülkedeki büyük göç hareketlerinin nedenleriyle birleşince, özellikle Türk Sünni topluluğun göçü öncellediği gözlenmektedir. Kentin avantajlı kesiminin bu göçü, kent ticari hayatında daha fazla hissedilmiştir. Ticari mekânları el değiştirmesi bu görünürlüğünün en bariz alanlarından biridir. Görüşmecilerden biri bu durumu şöyle ifade etmektedir, “*1970’li yılların ortalarından itibaren Sünni Türk esnaf kentin ticaret hayatından çekilip yerlerini satarak gitmeye başladılar. Elleriindeki mekânları değerinde satarlardı. Bu esnaf gittikleri yerlerde eski güçlerini devam ettiremediler. Buradaki saygıyı gittikleri yerde devam ettiremediler*”.⁶⁷

Ticari aktörlere geçmeden, 1960 ile 1990’lı⁶⁸ yıllar arasında mekân üretiminin genel seyrine bakmak önemlidir. Söz konusu bu dönem ilçe merkezindeki yerleşim ve iktisadi faaliyet mekânlarının arttığı bir dönemdir. Daha önce meydanla Karapınar Caddesi etrafında sıkışan ticaret hayatının geliştiği gözlenmektedir. Bugün Elâzığ Yolu Caddesi olarak bilinen cadde 1960’ların ilk iktisadi mekân genişletmesinin örneğidir. Bu caddenin yapımını ilçede

⁶⁶ Görüşmeci 5, görüşme tarihi: 15.09.2020.

⁶⁷ Görüşmeci 2, görüşme tarihi: 16.09.2020.

⁶⁸ Başlıklardaki tarih aralıklarıyla metin içindeki zamansızlıklar kimi alanlardaki değişim eğrilerinden kaynaklanmaktadır. Bu belirlenimler için en dikkat çeken başlığa çekilmiş ise de metin içinde zaman zaman ileri/geriye doğru göndermelerin yapılması bir zorunluluktur.

ticarete devam eden bir görüşmeci tarafından şöyle dile getirmektedir; “*Bu dönemde ilk yapılan yer, Elâzığ Caddesi’ydi. Mazgirt Köprüsü’nden kent merkezine gelen yol üzerinde başlar. Kazma, kürekle Mazgirt köprüsünün devamı olarak dar bir sokak olarak kurulmuştur*”.⁶⁹ Bu mekân sonrasında mekân gelişiminin yönü Darıkent Yolu ile Hükümet Konağı arasında kalan ve park ve etrafındaki ticari mekânların birleşmesinde oluşan alandır. Daha sonra ise Darıkent yolunun sağ tarafında kimi mekânların açıldığını ifade etmektedirler. Böylece meydanın dört yanının tamamlandığı ve kentin ticaret ve siyasal ve dolayısıyla gündelik hayatın sürdüğü bir mekân bütünlüğü oluşmuştur.⁷⁰ Bunun yanı sıra mekânların niteliklerinde de değişimlerin olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Karapınar Caddesi yolu boyunca uzanan mekânların ikinci plana itildiği bu evrede, meydan ve çevresinde yeni tip konutların ortaya çıktığı anlatıcılarca dile getirilmektedir. 1960’lar ve öncesi mekânları tarif ederken “Toprak damlı ve tek katlı binalardı” şeklindeki tarifler yerini yeni binaya bırakmaya başlamaktadır. Yeni binadan kastedilen şeyin ise özellikle 1970’lerde yer yer iki katlı ve çatılı binalar şeklinde ifadesini bulan mekânlar olduğu ifade edilmektedir. Mekâna dair bu dönüşümün altındaki asıl dinamığın Almanya’ya giden ailelerin ilçe merkezine olan yatırımlarının olduğunu vurgulayan görüşmeciler, bu sayede 1990’lara kadar ilçenin büyüme gösterdiğini vurgulamaktadırlar.⁷¹ Fakat hemen belirtmekte fayda var, bu dönem mekânlarındaki değişim sadece yurtdışından gelen işçi gelirleriyle gerçekleşmemiştir. Nitekim ilçe merkezindeki kimi tüccar ailelerin mekânlarını yenileme isteğinin de etkili olduğu görülmektedir. Keza başta belediye tarafından önce park civarında yapılan yer ile sonrasında ise (1992 Erzincan depremi sonrasında) belediye pasajının Elâzığ Caddesi üzerindeki inşası, ticari mekânların sınırını genişletmiştir. Deprem sonrasında yapımı gerçekleşen ve adının yeni mahalle olarak konulduğu mahalle,⁷² bugün ilçenin yeni çehresini de temsil etmektedir. Kamu binalarının yoğun olarak yer aldığı yeni mahalle, mekânın yeniden üretimine örnektir.

⁶⁹ Görüşmeci 6, görüşme tarihi: 16.02.2020.

⁷⁰ Görüşmeci 2, görüşme tarihi 16.9.2020.

⁷¹ Görüşmeci 2, görüşme tarihi 16.9.2020.

⁷² Görüşmeci 8 erkek, görüşme tarihi: 16.09.2020.

1960'tan 1990'lara kadar ilçe merkezinde yaşanan mekân üretiminin ticari hayata yansımaları bu noktada önemli bir tutmaktadır. Kimi görüşmelerin orta yaşlarına kimilerinin ise çocukluk ve gençlik dönemine denk gelen bu evre, görüşmeciler tarafından daha detaylı hatırlanmaktadır. Bu bağlamda 6. Görüşmeci bu dönem ticari işletmeleri ve iş kolları hakkında şunları hatırlamaktadır. “*Hüseyin Çakmak, temel gıda maddesi satardı. Terzimizin adı Nazif'ti. Fırın Hıdır Aydın tarafından işletiliyordu. Ve ilk fırıncıydı. Hüseyin Cindemir gıda satardı. Şerif Efendi, Dursun Pembe, Berber, Hıdır Aşkın'ın kahvesi vardı*”.⁷³ Görüşmeci 6 tarafından hatırlanan bu aktörlerin mekân üretim pratikleriyle birlikte değerlendiren bir başka görüşmeci, ilçedeki değişim ve dönüşümü şu cümlelerle dile getirmektedir;

“Kert yolu en önemli yoldu. Kazaya dört yandan giriş vardı. 1980'li yıllardan sonra kent merkezine Alevi nüfusun artışına paralel olarak ticari aktörlerde değişme uygun değişti. İlk Alevi esnaf İsmail Cindemir'di. Zahvan köyünde üzüm bağı vardı. Kentte ticarete başladı. Aydın ailesinden sonra küçük bazı deneyimler oldu. Ailenin son temsilcisi Zeynel Aydın'dı. Hüseyin Çelebi tarafından fırın işletildi. Ali Şahin fırıncılık yaptı. Terzi Nazif çok erken çıktı. Rıza terzilik yaptı. Ondan sonra Ali Doğan, Mustafa yaptı. Banka yolunda yaptılar. Esnaf bitince iş yaşamı da geriliyor”.⁷⁴

İlçede bu dönem ticari hayatında en çok hatırlanan aktörlerse şunlardır; “*Şükri bakkalçı vardı. Güzel abiler. Aktaşlar*”.⁷⁵ Yine dönem ticari aktörlerinin bazılarını diğer bir görüşmeci, şöyle tanımlar. “*İzzet Koçak, tek otobüsü vardı. Dükkânı vardı. Yaşlıydı. Elâzığ'a gidip gelirdi. Elâzığ'da kara lastik işi yapıyordu. Güzel Aktaş 1960'tan sonra esnaflık yapmıştır. Metrelik yapıyordu. İlkokuldayken maliye defterleri Dursun Pembe'den alırdık. Siyah kolluk takardı*”.⁷⁶ Görüşmecilerin mesleki kollar üzerinden tarifledikleri ilçenin ticari aktörlerinin önemli bir kısmının ticaret deneyimi, ya kısa süreli ya da kendi yaşamlarıyla sınırlı olduğudur. Çok az ailenin sonraki ku-

⁷³ Görüşmeci 6, görüşme tarihi: 16.02.2020.

⁷⁴ Görüşmeci 2, görüşme tarihi 16.09.2020.

⁷⁵ Görüşmeci 3, görüşme tarihi 16.09.2020.

⁷⁶ Görüşmeci 5, görüşme tarihi:16.09.2020.

şaklara ticari mekânlarını bıraktıkları gözlenmektedir. Çoğunlukla ticari mekânlar kimi zaman ise birkaç on yıl aynı aile tarafından işletilmektedir.⁷⁷

1980'LERDEN BUGÜNE MAZGIRT'İN TİCARET MEKÂNLANI VE AKTÖRLERİ

Bu alt başlıkta amaç, günümüz ilçe merkezinde mekân ve ticari aktivite ile aktörlerinin genel bir tasvirini yapmaktır. Bu bağlamda kenttin azalan ticaret hacmi, tüketicilerin değişen tercihleri, ölçekleri farklılaşan yeni eklenme kapasitesi ilk dikkati çekenlerdir. Fakat birkaç küçük farklılığın dışında (mobilyacılar gibi) kent nerdeyse 80'lerin mekânlarının bugün sürdürerek "günü kurtarma" çabası içinde sürüklenmektedir. Ticaret kapasitesinin iyice sönmüldüğü bu evrede, işyerleri sık sık el değiştirmektedir. Bütün bu genel halin mekândaki yansımalarını tasvir etmek bu bakımdan önemlidir.

Bir genel önerme ile başlamak yerinde olur. Bugünün Mazgirt'inde erken cumhuriyetten bu yana "*ticaretle iştigal eden bir aile bulunmamaktadır*".⁷⁸ Bu genel eğilim Pülümür ilçesinde de gözlenmektedir.⁷⁹ Özellikle ilçelerde ticari hayatının kısa süreliği iktisadi faktörlerin yanı sıra ilin politik kimliğinin yaratmış olduğu iklimle de bağlantılı olduğu görülmektedir. O vakit bu önemli belirimin iki hegemonya arasındaki salınımları ve bu salınının sıradan insanın hayatında ve dolayısıyla esnaflığa nasıl yansıdığı etrafında bir kurgu ile başlamak yerinde olur.

1968 gençlik hareketinin 1970'lerde siyasal temelli gerilimlere ve sonrasında bu gerilimlerin çatışmaya dönmesi, politik örgütlülükler bağlamında isim değiştirseler de mekâna müdahalesi benzerdi. Karşı hegemonya kurma çabalarının yoğun olarak yaşandığı Tunceli'de ve ilçesi Mazgirt'te de kendini hissettirdi. Özellikle yasadışı sol hareketler ve onların Tunceli kırsalına dönük siyasal nüfuzunu artırma perspektifi, devletin bu alanlardaki askeri güç örgütlenmesini beraberinde getirmiştir. Gerçi bu durum her ne kadar 1960'larda görece huzurlu olarak tanımlanan bir evrenin sonrasında gelse de esasında 60'larda askeri güç kapasitesinin "soft" bir karakter taşımasıyla yakından ilgiliydi. Kentin gündemini daha fazla kaplayan sol sosyalist siyaset

⁷⁷ Görüşmeci 8 erkek, görüşme tarihi: 16.09.2020.

⁷⁸ Görüşmeci 3, görüşme tarihi: 16.09.2020.

⁷⁹ Sağlam (2016), *A.g.e.*, s. 164-195.

ve aktörleri 1980 darbesiyle önemli oranda akamete uğrasa da sonraki yıllarda, özellikle PKK'nın bölgedeki artan eylemleri ve kırsala dönük "mücadele" stratejileri, kırsaldan kentlere doğru demografik hareketlilikle sınırlı olmayan bir sürece neden olmuştur. Bu, her alanda olduğu gibi Mazgirt'te de kendini hissettirdi. Kırsalda ve kent merkezinde gerilimler ticari hayatın sönümlenmesine katkıda bulundu. Nitekim 90'lar Tunceli'nin diğer ilçelerinde olduğu gibi Mazgirt de ticaretin sönümlendiği bir evrenin adı olmuştur.⁸⁰ Çatışmaların yaratmış olduğu iklim, sıradan insan için içinden çıkılmaz gerilimler üretmiştir. İki ayrı hat üzerinden baskılanan insanlar önce kent merkezlerin, sonra ise batı illerine daha yoğun olarak göç etmişlerdir. Böylece 1970'lerden itibaren nüfusun demografik akışkanlığı her seferinde farklı nedenlerle ama sonuç itibarıyla mekânı terk etme şeklinde tezahür etti.

Bir bütün olarak ifade etmek gerekirse bu evre, 1970'li yıllardan günümüze yaşanan iç göç, kent merkezlerine (Elâzığ ve Tunceli başta olmak üzere) ulaşım akışkanlığı, siyasal hatlardaki gerilimlerle beraber kentin siyasal, iktisadi ve sosyal hayatını etkiledi. Bahsettiğimiz faktörler içinde sonuncusu hariç Türkiye'nin herhangi bir ilçesinde de çok doğal olarak etkili olabilir. Bu bağlamda Mazgirt gibi ilçelerdeki ticari hayatın sönümlenmesinin esas belirleyenin Kürt sorununun çatışmalı evresidir. 1990'ların Tunceli'sinde sıklıkla gözlemlenen bu değişim; kırsalda yaşanan çatışmalar ve devletin bir strateji olarak köy boşaltmalarını⁸¹ gündeme almış olmasına bağlı olarak kent mekânında demografik ve iktisadi aktörlerin değişimini de içerir. Mazgirt bu değişimden payını almıştır. Kent merkezindeki nüfus büyük kentlere göç ederken köylerdeki nüfusun ilçe ve il merkezi ile Elâzığ başta olmak üzere önce yakın merkezlere sonrasında ise batı illerine göç etmiştir. Bölgede yaşayan sıradan insanın yaşam mekânını değiştiren bu evre ticari hayatını da adım adım sönümlenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda ticari mekânlar ve aktörlerin değişimine başlamadan önce, bugün kent ticari hayatının geldiği noktayı vurgulamak adına çokça vurgulanan bir cümleyle yetinmek yerinde olur. "*Sıftah yapmadan eve gittiğimiz çok oluyor*".⁸²

⁸⁰ Görüşmeci 6, görüşme tarihi: 16.09.2020.

⁸¹ Bkz. Joost, J. (2008), *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler*, çev. M. Topal, Vate, İstanbul.

⁸² Görüşmeci 6, görüşme tarihi: 16.09.2020.

1990'lı yıllar ve az öncesinden günümüze kadar uzanan evrede Mazgirt'teki ticari mekânlar, kullanımları ve aktörleri, görüşmecilerce daha net hatırlanmaktadır. Her ne kadar söz konusu işletmelerin başlangıç ve kapanma tarihlerini/sürelerini⁸³ hatırlamasalar da mekânların kullanımındaki sürekliliği sıklıkla tekrar etmektedirler. Bu bağlamda kentin mekân ve ticari aktör akışkanlığını bir bütün olarak tariflemek daha yerinde olur. Uzun yıllardır belediyede çalışan görüşmeci, günümüz Mazgirt ticari mekânlarını 1980'lerden bugüne kadar kullanılma kapasitesini şu cümle ile afişe etmektedir; “*Bugün ilçemizde yaklaşık 30 ticari mekân vardır*”.⁸⁴ Bu mekânların bir kısmı kapanmış bir kısmı ise hâlâ faaldir. 1970'li yıllarda binaların yeniden yapılması (betonarme) kentin bugünkü halini temsil eder. 1980'lerden günümüze kentin ticari merkezleri; Cumhuriyet Meydanı, Pınarlar Caddesi, Belediye Yolu, Elâzığ Caddesi, Elti Hatun Yolu ve Çobanbaba Sokağı gibi birkaç yüz metrelik uzunluktaki alanlar üzerine kurulmuştur.⁸⁵

İlçenin merkezini temsil eden Cumhuriyet Meydanı kentin dört yanından beş yolun birleştiği mekândır. Bu nedenle kentin ticari mekânının en yoğun olduğu alanıdır. Bu mekâna bir taraftan Elâzığ Yolu üzerinden eklenen ticarethaneler, diğer taraftan Çobanbaba Sokağı ve Elti Hatun Yolu üzerinden eklenen ticarethaneler renk katmaktadır. Cumhuriyet Meydanı'ndan içeriye doğru uzanan bu alanlar, merkezin mekân yoğunluğunun somut halleridir. Buralarda yer alan binaların önemli bir kısmı 1970'li yıllardan başlayarak 90'lar boyunca betonarme ve çatıya kavuşturularak sürekli ticari faaliyetler için kullanılmıştır.⁸⁶ Meydandan Tunceli, Elâzığ ve Darı kent'e bağlantının sağlandığı Belediye Caddesi, Cumhuriyet Meydanı'ndan dışarıya doğru açıldıkça mekânların ve dolayısıyla ticarethanelerin azaldığı alandır. Belediye Yolu ile Cumhuriyet Meydanı arasındaki hat üzerinde kimi özel kimi kamu olmak üzere yan yana mekânlar yer almaktadır. İlçenin

---

⁸³ Ashında bu mekânların iktisadi faaliyetlere konu olma seyrinin belediye ruhsatları üzerinden izlemek mümkündü. Fakat gördüğümüz belediye görevlileri son hal hariç ellerinde bir çalışma olmadığı ve ruhsatların arşivde yer aldığını ve kullanıma uygun olmadığı ifade ettiler. Bu nedenle bu süreci de görüşmeciler üzerinden sürdürmek bir zorunluluktur.

⁸⁴ Görüşmeci 8, görüşme tarihi: 16.09.2020.

⁸⁵ Görüşmeci 8, görüşme tarihi: 16.09.2020.

⁸⁶ Görüşmeci 2, görüşme tarihi 16.09.2020.

en eski ticaret mekânı olan Karapınar Caddesi ise bugün birkaç mekânın yer aldığı ve ticari faaliyetlerin sönümlendiği alanı temsil eder. Nihayet Çobanbaba Sokağı, Elâzığ Yolu Caddesi, Elti Hatun Yolu gibi mekânlarsa meydandan uzaklaştıkça ticari mekânın iyice sönümlendiği başka alanlardır. Bu yerler, sadece meydana uzaklıklarıyla değil fakat ondan da bağımsız olmayan bir şekilde para ve emtia sirkülasyonunun az ve rağbetin düşük olduğu mesleki alan mekânlarıdır. Bu özelliğin dışında kalan tek mekân, ilçenin tek eczanesi olması nedeniyle İlbey Eczanesi'dir. Yeni Belediye İşhanı içinde yer alan bu mekânın işkolundaki yalnızlığı mekân tercihinde daha rahat davranmasına sebep olmuştur. Yine yeni belediye binasının yanında yer alan petrol ofisi sektördeki monopollüğüyle Mazgirt mekânında avantajlı konumda olmuş ve kanuni zorunluklarında etkisiyle meydana göre görece uzak bir konuma sahiptir. Son olarak belirtmek lazım ki Yeni Mahalle'de kurulmuş olan Gündoğan market merkezden uzak başka bir mekândır. Söz konusu mekân iktisadi faaliyetler için yakın çevresindeki konutların avantajından yararlanmayı hesaplamışa benziyor. Nihayet ulusal ölçekli sermayenin tek temsilcisi olarak A-101 ilçedeki fiyat avantajı ile yeni "cazibe" merkezidir. Bunun dışındaki mekânlar ilçenin meydan ve eklentilerini temsil eden cadde ve sokakların meydana yakın yerlerine konumlanmışlardır. Bu konumlanışın etkisi, mekânların metre karesinin düşük ve yan yana bitişik nizamda örgütlenmesine neden olmuştur. Eski ticari mekân örüntülerinin bugün bile değişmemiş (değişse bile bina olduğu yerden yeni teknolojiyle yeniden üretilmenin ötesine taşınmamıştır) olması, bir taraftan meydana yakın olma isteğiyle ilgiliyken diğer taraftan ilçe merkezindeki ticari hayatın zaman içinde cazibesini kaybetmesinden ötürü yeni fiziksel sermaye yatırımları için uygun olmaması ile ilintilidir.

Bu genel resmin biraz detaylandırıldığında Hükümet Konağı ile Cumhuriyet Meydanı arasındaki yolun üzerinde eski belediye binası ve Hüseyin Aslan'a ait işyeri, cadde üzerindeki önemli mekânlardır. Bunlar içinde, gerek dükkân sayısı gerekse kullanım süresi göz önüne alındığında daha yoğun ticarethanelerin yer aldığı eski belediye binası dikkat çekmektedir. Belediyenin 1986'da bugünkü mekânına taşınmasında sonra ticari faaliyetler için kiraya verilmektedir. Söz konusu binada yer alan dükkânlarda zaman aralığı değişmekle birlikte terzilik, minibüs işletme yeri, tuhafiyeye, kafe/kahvehane,

toptan gıda ve sinema salonu olarak da mekânları kullanılmıştır. Mekânın bu çok yönlü kullanımını esasında Mazgirt'teki müteşebbissin kısa dönem denemelerinden kaynaklanmaktadır. Sosyalist siyasetin mekân üretimine yansımalarının bir örneği olarak Zorfo Ana Kadın Kooperatifi'nin bir dönem bu binada yer almış olması, binanın kimi bölümlerinin aynı zamanda toplumsal dayanışma faaliyetleri içinde tercih edildiğini göstermektedir.⁸⁷

Binanın biraz yakınında yer alan ve H. Aslan'a ait bina 1983-84'te lokanta, sonrasında ise Gündoğan ailesi tarafından market olarak çalıştırılmıştır. Bugün market/kafe olarak kullanılmaktadır. Binanın yanında yer alan ve yine aynı bina sahibine ait mekân ise geçmişten bugüne genellikle lokanta ya da kahvehane olarak kullanılmıştır. Binanın üst katında yer alan kısım, sıklıkla el değiştirmiş ve çoğunlukla kahve olarak çalıştırılmıştır. Kahve sermaye ihtiyacının az olduğu bir işkolu olması nedeniyle sıklıkla girişimciler tarafından tercih edilen ve el değiştiren mekân olmuştur. Kahvehane olarak kullanımının yanı sıra lokanta olarak kullanılmak üzere kimi girişimciler tarafından kiralanmıştır. Yan binanın alt katı ise daha farklı işkolları için kiralanmıştır. Bunlardan bazıları fırıncı, kahveci, nalburdur. Bu mekân bugün hırdavat ürünlerinin satışı için kullanmaya devam edilmektedir.⁸⁸

Cumhuriyet Meydanı ve Hükümet Konağı Yolu üzerinde yer alan bu mekânların bitiş noktasında Karapınar Caddesi meydana eklenmektedir. Bu ekleniş noktasından itibaren Hükümet Konağının karşısına konumlanmış cephesiyle Cumhuriyet Meydanı uzanır. Meydana Çobanbaba Sokağı, Elti Hatun Yolu ve Elâzığ Yolu Caddesi üzerinden barınma mekânlarına uzanmaktadır. Meydanın kuzey cephesi olarak tarif edilebilecek uzantı ve ondan iç kesimlere uzanan söz konusu sokak ve caddeler, ilçenin ticari mekân yoğunluğunun en fazla olduğu alanlardır. Bu mekânlar birbirine eklenmiş binalardır. Binaların sokak ya da meydana konumlanışlarından ötürü merkezi yoğunlaşmanın parçası haline gelirler; bu durum, onları iktisadi faaliyetler için sıklıkla tercih edilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle aynı binanın bir tarafı Cumhuriyet Meydanına bakarken bir tarafı Çobanbaba Sokağı'na ve hatta üçüncü tarafı Elti Hatun Yolu'na bakmakta olup;

---

⁸⁷ Görüşmeci 8, görüşme tarihi, 16.09.2020.

⁸⁸ Görüşmeci 8, görüşme tarihi 16.09.2020.

her bir yönü başka ticari aktörlerce kiralanmış ya da mekân sahipleri olarak ticari faaliyetlerin konusu edilmişlerdir.⁸⁹ Bu durum Cumhuriyet Meydanı, Elâzığ Caddesi ve Elti Hatun Yolu'nun birbirine eklenildiği alanlarda da benzerlik göstermektedir. Bu nedenle her bir mekânın tek tek ticari hikâyesini almaktansa genel bir resim çizmek daha yerinde olur. Bu bağlamda bu bölgelerde market, hırdavatçı, lokanta, kahvehane gibi işkollarının/işletme çeşitlerinin öne çıktığı gözlenmektedir. İç kesimlere doğru gidildikçe yoğunluk kademeli azalmaktadır. Cumhuriyet Meydanından Elâzığ Yolu'na bakan kesimde ve bugün H. Beyaztaş tarafından bakkal olarak kullanılan mekân söz konusu esnaf tarafından 2003'ten bu yana aynı amaçla tercih edilmiştir. Biraz öncesine uzanıldığında ise bina 1980'lerde de bakkal olarak kullanılmıştır. A. Sancar, bu mekânı Ermeni yurttan satın alıp bakkal dükkânı olarak işletmiştir. Ve 2003 yılında Beyaztaş'ın babası tarafından satın alınmıştır. O tarihten bu yana Beyaztaşlar tarafından bakkal olarak işletilmektedir. S. Aydın tarafından market olarak işletilen mekân, merkezden Çobanababa Sokağı girişine konumlanmaktadır. Söz konusu yer daha önce ise eczane olarak kullanılmıştır. H. Aşkın'a ait olan Cumhuriyet Meydanı üzerindeki bir başka bina, bina sahibi tarafından uzun süre kullanılmıştır. Aşkın öncesinde ise toprak yapılı olan mekân 1985'te betonarme olarak yapılmış ve Elâzığ'dan gelen mobilyacılar tarafından işletilmiştir. Bir dönem kahve olarak da işletilen mekân bugünde aynı işkolunda hizmet vermektedir. Elâzığ Caddesi'ne bakan ve N. Bulur'un sahibi olduğu mekân bir dönemler dükkân ve sonrasında ise fotoğraf çekim yeri olarak tercih edilmiştir. Son on yıldır ise berber dükkânı olarak işletilmektedir.⁹⁰

Bir tarafı Cumhuriyet Meydanı'na bakan ama esasında Çobanababa Sokağı üzerinde konumlanan mekân, 6. görüşmeci tarafından 1996'dan beri çalıştırılmaktadır. Eski bir taş ustası olan 6. görüşmeci; mekânı abisi ile birlikte aldıklarını ifade etmektedir. Geçmiş zaman ticaretine olan özlemini ifade eden görüşmeci, bugün iş yapamadıklarını, Mazgirtlilerin Tunceli ya da Elâzığ'dan ihtiyaçlarını giderdiğini ve bununda her geçen gün esnaflığı anlamsızlaştırdığını düşünmektedir. Geçmiş zamandan günümüze sat-

⁸⁹ Görüşmeci 3, görüşme 16.09.2020.

⁹⁰ Görüşmeci 8, görüşme tarihi 16.09.2020.

tıklarını nasıl temin ettiğini sorduğumuzda ise 1980'li yıllara kadar esnafın Elâzığ'dan ürünleri kamyonla getirdiklerini hatırlamaktadır. Kendisinin de esnaflık yapmaya başladığı 1990'lı yıllardan bu yana ise toptancılığın düzenli aralıklarla mal getirdiklerini dile getirmektedir.⁹¹

İlçe merkezinde beş bina sahipliği ile dikkat çeken C. Sarıyıldız, bu binalar içinde en eskisini temsil eden binasını 1970'li yıllarda yapmıştır. Betonarme bina tipi olarak ilçenin en eski binasıdır. Oldukça uzun bir ticari arka planı olan mekânı, un-yem toptancılık, daha sonra ise kafe olarak çalıştırılmıştır. Bir dönem Şekerci Amca tarafından kullanılan dükkân bir süredir kullanılmamaktadır. Yine bir başka mekân ise Elâzığ Caddesi'nden meydana doğru uzanan dükkân olup bugün berber dükkânı olarak işletilmektedir. Daha önce ise fırıncılık için kiralanmıştır.⁹²

Cumhuriyet Meydanı'ndan Elâzığ Caddesi'ne doğru uzanan alanda, Belediye İşhanı ve kimi küçük ticari mekânlar yerleşiktir. Belediye binası iki katlı olarak Erzincan depreminden sonra H. Sefer'in arsasında inşa edilmiştir. Mekân eczane, meslek yüksekokulu, Kaleli ısı, kozmetik, TEDAŞ, eczane, yem toptancısı ve tuhafiyeye olarak kullanılmış ve bazıları hâlâ buraları kullanmaktadır. 1994'te yapımı tamamlanan bina, kentteki en büyük ticari mekândır.⁹³ C. Sarıyıldız'a ait diğer üç dükkânın yer aldığı Elâzığ Caddesi, bugün belediye işhanı dışında, cadde üzerinde ticari faaliyetlerin yapıldığı daha küçük mekânlardır. Bugün terzilik için kullanılan bu mekânlardan biri Elâzığ Caddesi üzerinde ilçenin tek terzisi olarak çalıştırılmaktadır. Yine Sarıyıldız'a ait diğer mekân ise berber dükkânı olup Elâzığ Caddesindeki bir başka mekândır. Söz konusu mekân daha önce de berber dükkânı olarak kullanılmıştır. Sarıyıldız'ın cadde üzerindeki son mekânı ise bugün lokanta olarak kullanılmaktadır. Nitekim söz konusu mekân daha önce de lokanta olarak kullanılmıştır. Çobanbaba Sokağı ile Elâzığ Yolu'nun arasında kalan ve fırın olarak işletilen mekân ise H. Çelebi'ye aittir. Bu bina geçmişte Kerim Bey aittir. Kerim Bey Türk'tür. Geçmişte ilçenin tek oteli olma şansına ermiş ve N. Bulut tarafından işletilmiş mekânın alt kısmı kiraathane olarak

---

⁹¹ Görüşmeci 6, görüşme tarihi 16.09.2020.

⁹² Görüşmeci 8, görüşme tarihi 16.09.2020.

⁹³ Görüşmeci 3, görüşme tarihi; 16.09.2020.

çalıştırılmaktadır.⁹⁴ Kente gününbirlik kalmak için gelenlerin bile konaklama sorunu yaşadığını dile getiren görüşmeci, bu durumun ilçe imajı için kötü olduğunu ifade etmektedir. Konaklamanın gerçekleştiği tek mekân ise bir kamu kurumu işletmesi olan öğretmenevidir.⁹⁵

Kentin çevresindeki mekânlarla iletişimin sağlandığı yolun meydana başlayan caddesi Belediye Caddesidir. Caddenin, giriş kısmındaki birkaç mekânla meydana ve kent iktisadi hayatına eklenmektedir. Cadde üzerinde yer alan H. Oktay'a ait bina, uzun yıllardır, hem ticari hayata hem de siyasi partilerin ilçedeki bürolarına ev sahipliği yapmaktadır. 1980'li yıllara kadar hatırlanan binada üç dükkân alanı vardır. Binanın üst katı, genellikle lokanta olarak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra fotoğrafçılık, kıraathane ve restoran olarak farklı dönemlerde kullanılmışlardır. İlçenin eski zamanlarından bugüne akmış Karapuşar (Karapınar) Caddesi esasında yavaş yavaş kentin hafızasından silinen bir mekân olmaya adaydır. Bugün daha çok yıkıntı halindeki yüzyıllık binalar olarak kalmışlardır. Caddenin üzerinde yer alan ve birkaç bölümü olan mekânın bugünkü kullanıcıları kıraathane, geçici süreli bir lokanta ve kadınların yeni kooperatif alanı ve HDP ilçe örgütünün yer aldığı bölümlerden meydan gelmektedir.⁹⁶

Detaylı olarak ele aldığımız mekânlar ve iş kollarına bakıldığında, esasında tüketime dönük işletmelerin hâkim olduğu bir mekânsal bütünlükle karşılaşılmaktadır. Nitekim görüşmecilerden biri, küçük hatalar içerse de kentin iktisadi mekânlarının sayısallaştırılmış halini şu cümleyle tarif eder, “Bugün itibarıyla 5 kahve, bir tane a-101, 6 tane dükkân var; otel yok; öğretmenevi otel olarak kullanılıyor; 2 berberimiz var”.⁹⁷ Aslında kentte temel gıda ürünleri, günlük ihtiyacını karşılamak için köylüler ve ilçedeki memurlar başta olmak üzere esnaf ve yerleşiklerin tercih ettiği birkaç küçük lokanta ve yine günlük sohbet ve ilişkilerini sürdürdükleri kahvehaneleri göze çarpmaktadır. Bu hal iktisadi durumu iyice sönümlenmiş bir ilçe görüntüsü vermektedir.

⁹⁴ Görüşmeci 8, görüşme tarihi 16.09.2020.

⁹⁵ Görüşmeci 3, görüşme tarihi; 16.09.2020.

⁹⁶ Görüşmeci 8, görüşme tarihi 16.09.2020.

⁹⁷ Görüşmeci 3, görüşme tarihi: 16.09.2020.

SONUÇ

Bugün bir meydanı ve meydana çıkan beş yolu ile ticari ve kamusal hayatın organize olduğu Mazgirt ilçe merkezi, geçmişten günümüze, hem değişen çehresi hem de ilçenin eklemelenmesinde çeper bölge olmanın gerekliliklerini ziyadesiyle yerinde getirmiştir. Bir idari mekân olmanın izlerini kalesinden, klasik dönem idari görevlendirmelerden, geç dönem Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi merkezi örgütlenme pratikleriyle sürdürmüştür. Uzlaşma ve gerilimleri içinde barındıran ilişkiler ağında ilçenin merkezi konumu süreklilik arz etmekle birlikte değişen ölçekte yoğunluğu ile özgünlükler de üretmiştir. Bunlar içinde ilk akla gelenler; Elâzığ maden alanının işletilmesinde ortaya çıkan iktisadi ve siyasal eklemelenme, Ermeni meselesinin Peri Nahiyesinde yaratmış olduğu tahribat ve Cumhuriyet ile birlikte idari merkez özelliğinin tümenden Mazgirt merkezli yeniden üretimi ve 1960'lı yıllar sonrasında yaşanan yeni sosyal mekân üretimleridir.

İlçe merkezi erken döneme ait mekânları ile modern dönemin, hatta postmodern döneme ait mekânları ile iç içe geçmiştir. Adeta kentin hafızasını “diri” tutuma çabası içindeki bu mekânlar (kale, kiliseler, türbesi, yıkılma ile karşı karşıya olan eski ticari mekânlar) geçmişten günümüze mekân üretim deneyimlerine göndermeler yapar. Bu bağlamda, özellikle demografik dönüşümünün izlerinin mekân üzerindeki yansımaları şeklinde okunacak bu mekânlar, geçmiş zaman Ermenileri, bir dönemin hâkim unsuru olan Türk Sünni ağaların hikâyelerini ve bugün kentte belirgin bir karşılık bulan Kızılbaz Kürtlerin kamusal alandaki varlığı ile sosyal mekân üretiminin iç içe geçen ve yeniden üretimini temsil ederler. Fakat bu haller sadece etnik-dini grupların sayısal üstünlüğü değildir. Aynı zamanda kentin dönemlenen mekân üretimlerinden bugüne ipuçları taşır. Bu bağlamda Ermenilerden kalan zanaatkârlık anlatıları, Türk Sünnilerin özellikle ağa ailelerinin merkezi iktidarla süregelen eklemelenme çabaları ile yereli idari, siyasi ve iktisadi olarak kontrol etme şeklindeki aktarımlardır. Kırkent sınırlarının iyice silikleştiği 1980'ler sonrası ise ilçede kendini iyice hissettiren Kızılbaz Kürtlerin dönüşümdeki etkisi siyasetten ekonomiye kendini yeniden üretmiştir. Bu haller, demografyadan iktisadi alana oradan yerel siyasete pek çok yerde kendini hissetmiştir.

İlçe merkezinin erken cumhuriyetten 1980'lere kadar mikro ölçekli bir iktisadi birim olma sürekliliği, ulaşım teknolojisinin değişen çehresine bağlı olarak önce Elâzığ üzerinden bölgesel ölçeğin çeperi olmasına neden olmuştur. Fakat ulaşımın yaratmış olduğu eklemleme, önce avantajlar üretirken sonra adım adım özgünlüklerini önemli oranda yitirerek bugün, hem ulusal hem de bölgesel ölçeğin pasif bir mekânına dönüşmüştür. Kentteki mekân ve ticaretin sönümlenmesine neden olan bu hal, dışarıya yaşanan göçler –ki bu göçler siyasal gerilimlerden oldukça etkilenmiştir. Yeni ticari merkezlere daha çabuk ve az maliyetle ulaşma ile bütünleşerek adım adım kent mekânının gerilemesine neden olmuştur. Bugün gündelik ihtiyaçlarının önemli bir kısmını Tunceli, Elâzığ gibi yakın mekânlardan karşılayan ilçe sakinleri, yani başlarındaki kent ekonomisinin (ticaret hayatının) sönümlenişini izlemekle yetinmektedirler. Bu durum merkezden uzaklaştıkça köylerin kendi ölçeklerine yakın diğer mekânlara rağbet etmeleriyle tümünden içinden çıkılmaz bir hal almaya devam etmektedir.

Gerek yerel aktörler (belediye ya da dernekler) gerekse merkezi kaynak aktarımlarıyla ilçenin bu kan kaybı durdurulmaya çalışılsa da başarılı olunmamış olacak ki, bugün esnafın deyimiyle siftahsız günlerin sayısı artmaktadır. Bu haller kent mekânının sönümlenmesi engellemek için yeni bakış açılarına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Sanırım kırsalın ve kırsala dair politikaların yerel merkezli yeniden okumasını daha da belirginleştirmesinin zamanı geldi de geçiyor. O nedenle dışarıdan kısa süreli iktisadi desteklerle sürdürülemeyecek bu problemliliğin için, yerel siyaset ve onun önünü açan merkezi bir perspektife olan ihtiyacı her gün daha da görünürleşmektedir. Geçmiş zamanın mekânı olarak Mazgirt, Tunceli ilçeleri içinde Pertek'ten sonra kendi kendini idare etmenin merkezi olması nedeniyle bu hafızaya sahiptir. Şimdi geçmişin bu potansiyelinin yeniden ve farklı bir okumayla hayata geçirmenin zamanıdır. Aksi halde sadece esnafın yakarmaları değil sönümlenen kırsalın daha da katmerleşen sorunlarıyla ilçe tamamen içinde çıkılmaz sorunlar yumağı içinde anlamsızlaşacaktır.

Kaynakça

Akekmekçi, Tuba, Pervan, Muazzez (2011), (der.), *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Aslan, Şükrü “Dersim Kışlasından Tunceli Müzesine”, *Birgün*, 13 Ocak 2021.
- Avar, Sıdıka (2004), *Dağ Çiçeklerim*, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara.
- Bilgin, Ayhan (2016), “Yerel Mekânda Siyasetin Dinamikleri: Pülümür, (196-230)”, Şükrü Aslan (Ed.), *Pülümür*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Bilgin, Ayhan (2018), “Hozat’ta Merkez-Yerel Etkileşimleri ve Eklemleme Süreçleri” (153-192), Şükrü Aslan (Ed.), *Hozat*, Ankara, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Çalışlar, İzzeddin (2010), (yay. haz.) *Dersim Raporu*, İletişim Yay., İstanbul.
- Deniz, Dilşa (2012), *Yol/Ré: Dersim İnanç Sembolizmi*, İletişim Yay., İstanbul.
- Durgun, Sezgi (2011), *Memalik-i Şahane’den Vatan’a*, İletişim Yay., İstanbul.
- Feroz, Ahmad (2014, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- İller İdaresi Genel Müd. (1968), *Köylerimiz: 1 Mart 1968 Gününe Kadar*, Ankara.
- Jongerden, Joost (2008), *Türkiye’de İskân Sorunu ve Kürtler Modernite, Savaş ve Mekân Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*, çev. Mustafa Topal, Vate Yay., İstanbul.
- Koç, Cahit(2013), *Kulu Alp (Kulu Ağa) ve Çarsançak Ailesi*, Ankara.
- <http://rapory.tuik.gov.tr/03-02-2021-16:56:42-18412536935007825001903548-848.html?> Erişim: 25.01.2021).
- <http://rapory.tuik.gov.tr/03-02-2021-16:59:28-1611349622155253425585752-8774.html?> (Erişim: 01.02.2021).
- Lefebvre, H. (2014), *Mekânın Üretimi*, çev. I. Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Mahalli İdareler Umum Müd. (1933), *Köylerimiz Köy Kanunu Tatbik Olunan ve Olunmayan Köy İsimlerinin Alfabe Sırasıyla Gösterir*, İstanbul Mat., İstanbul.
- Sağlam, M. Ali (2013), “İkinci Dünya Savaşı Boyunca Toprak Mahsulleri Ofisi Üzerinden Cumhuriyet’in Hububat İaşesi Politikaları (1938-1945)” Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sağlam, M. Ali (2016), “Geç Osmanlı’dan Günümüze Pülümür’de Devlet, Ekonomi ve Mekân (164-195), Şükrü Aslan (Ed.), *Pülümür*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Sağlam, M. Ali (2018), “Geç Dönem Osmanlısında Güvenlik Kenti Üretmek: Hozat Örneği” (336-370), Şükrü Aslan (Ed.), *Hozat*, Ankara, Ütopya Yay., Ankara.
- Sertel, Savaş (2014), “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı”, *Fırat Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, No: 1.
- Şengül, H. Tarık (2009), *Kentsel Çelişki ve Siyaset, Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Ünal, Mehmet Ali (1999), *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara.
- Yapıcı, Süleyman (2013), *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, Tunceli Üniversitesi, Tunceli.
- Yeşiltuna, Serap (2012), *Devletin Dersim Arşivi*, İleri Yayınları, İstanbul.